

Beschaafde barbaren

Een postkoloniale representatieanalyse van de reisverhalen
Een Barbaar in China en *In Afrika* van Adriaan van Dis

Universiteit Leiden

Masterscriptie: 20 ECTS

Master Neerlandistiek

Specialisatie: Neerlandistiek Moderne Nederlandse Letterkunde

Door: M.D.E. (Elfrieda) Westerbeek (s0920827)

Datum: 7 juli 2017

Begeleider: Dr. R.A.M. (Rick) Honings

Tweede lezer: Dr. E.A. (Esther) Op de Beek

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Theoretisch kader	
1.1 Huidige stand van het onderzoek in Nederland	9
1.2 Postkoloniale theorieën	10
1.2.1 Oriëntalisme	10
1.2.2 The Process of Othering	12
1.2.3 Asymmetrical Relations of Power	14
1.2.4 Barbarism	15
1.2.5 Seeing-Man & Monarch-of-All-I-Survey	17
1.3 Methode	19
1.4 Corpus: twee reisverhalen	20
Hoofdstuk 2: Smerige Chinezen en corrupte Afrikanen	
2.1 De onleesbaarheid van 'de ander'	22
2.2 Stereotypen	22
2.3 Besluit	30
Hoofdstuk 3: Met de complimenten van Van Dis	
3.1 De superieure kolonisator	31
3.2 Ongelijke machtsrelaties	31
3.3 Besluit	36
Hoofdstuk 4: Een rare man uit een raar land	
4.1 Barbaarse leeshouding	39
4.2 Stemloze barbaren	40
4.3 Besluit	44
Hoofdstuk 5: Teleurstelling en leegte	
5.1 Met het oog bezitten	46
5.2 Misleidende pentekening	46
5.3 Besluit	49

Hoofdstuk 6: Sprinkling it with little bits of Holland	
6.1 Het paradijs	50
6.2 Echte schrijver en reiziger	51
6.3 Besluit	53
Conclusie	
Inleiding	54
Representaties van Van Dis	54
Beschaafde barbaar	57
Bibliografie	58

Inleiding

De schrijver Adriaan van Dis (geboren in 1946) heeft veel op zijn naam staan. Tijdens zijn studie Nederlands was hij al redacteur bij *NRC Handelsblad* en een jaar na zijn afstuderen presenteerde hij zijn eigen televisieprogramma over boeken, genaamd: *Hier is... Adriaan van Dis*.¹ Daarnaast is hij bekend als auteur. Zijn literaire werken worden goed verkocht en ontvangen. Voor zijn eerste werk, de novelle *Nathan Sid* (1983), won hij het Gouden Ezelsoor in 1984 en met de roman *Indische duinen* (1994) De Gouden Uil in 1995.² Voor zijn laatste roman, *Ik kom terug* (2014), over zijn moeder, kreeg hij in 2015 de Libris Literatuurprijs.³ Het grote publiekssucces van Van Dis schrijft Hugo Brems, hoogleraar Moderne Nederlandse letterkunde aan Universiteit Leuven, mede toe aan de landelijke bekendheid die Van Dis heeft gekregen door zijn boekenprogramma op televisie.⁴

Nog steeds schrijft Van Dis reisverhalen en romans. In zijn reisverhalen neemt hij de lezer mee op zijn reizen over de wereld. Daarin beschrijft hij het liefst de mensen die hij ontmoet, vertelt Van Dis in een brief aan Judith Minkman, die heeft geschreven over zijn oeuvre en leven:

Ik probeer in ontmoetingen en observaties een portret van een land of een streek te maken. Het gaat me niet om de bezienswaardigheden die je ook in een reisgids kunt vinden, maar om de mensen die er wonen, hoe zij kleur aan een land of stad geven en daarmee hoop ik iets groters te laten zien: een mentaliteit, een aspect van de geschiedenis.⁵

Het schrijven van journalistieke stukken ging Van Dis tegenstaan, omdat hij buiten de feiten wilde treden. Hij wilde 'mooier schrijven, zorgvuldiger en afgeronder.'⁶ In de reisverhalen die hij na zijn journalistieke carrière is gaan schrijven, is daar meer ruimte voor. *Een barbaar in China* (1987) en *In Afrika* (1991) gaan over zijn persoonlijke ontmoetingen met de mensen die hij in de verschillende landen tegen is gekomen. Ton Anbeek van der Meijden, die als hoogleraar verbonden was aan de Universiteit Leiden, merkt in het *Kritisch literair lexicon* (1997) op dat het vaak de anderen zijn in

¹ Minkman 2003, p. 36.

² Brems 2006, p. 592.

³ Nieuwenhuis 2015.

⁴ Brems 2006, p. 506.

⁵ Minkman 2003, p. 35.

⁶ Minkman 2003, p. 36.

deze verhalen die door Van Dis ‘scherp geobserveerd worden’.⁷ Ook ziet Anbeek van der Meijden een verschil in de beschrijvingen van de anderen in de twee verhalen: ‘*In Afrika* laat [Van Dis] niet meer een onbewogen afstandelijkheid, maar een grote betrokkenheid zien. Het verschil in houding met *Een barbaar in China* is opmerkelijk.’⁸ Toch blijken de ervaringen die Van Dis heeft beschreven in de verhalen niet alleen zijn eigen ervaringen te zijn geweest. De schrijver werd meerdere malen beschuldigd van plagiaat. Hij heeft het plagiëren deels bevestigd.⁹ Van Dis heeft zich door de vreemde landen, maar ook door het werk van anderen laten inspireren.

De representatie is er volgens Minkman een van ‘een buitenstaander [...] een eenzame die op zoek is naar zijn positie in de gemeenschap’.¹⁰ De achtergrond van Van Dis heeft daar volgens haar te maken. Ook Anbeek van der Meijden merkt dit op.¹¹ Van Dis is de buitenechtelijke zoon van Victor Justin Mulder en Maria van Dis. Zij leerden elkaar in het voormalige Nederlands-Indië kennen.¹² In Nederland groeiden Van Dis en zijn drie halfzussen op in een kindertehuis in Bergen aan Zee.¹³ Deze biografische feiten hebben volgens Anbeek van der Meijden te maken met het anders-zijn.¹⁴

Tijdens zijn studie Nederlands in Amsterdam, die hij schools en saai vond, vertrok Van Dis naar Afghanistan. Toch kwam hij terug om zijn opleiding af te ronden.¹⁵ Voor Van Dis was deze eerste reis de inspiratie voor de vele reizen die nog zouden volgen.¹⁶ De eenzaamheid van zijn eerste reis en de afkomst van zijn ouders maken Van Dis volgens Minkman tot een buitenstaander met kwaliteiten: ‘Kijken doet hij graag, en dat doet hij goed en langzaam. Hij probeert zich in de ander te verplaatsen, het liefst in een vreemd decor in een ver land dat dan ook iets over de problemen dicht bij huis vertelt.’¹⁷ Van Dis beschrijft de ander in zijn land; een onbekende in een vreemd decor. Zijn representatie van personen en omgevingen wil ik in deze scriptie onderzoeken.

In deze masterscriptie wil ik de reisverhalen *Een barbaar in China* en *In Afrika* analyseren aan de hand van verschillende postkoloniale theorieën. Met deze analyse

⁷ Anbeek van der Meijden 1997, p. 7-8.

⁸ Anbeek van der Meijden 1997, p. 7-8.

⁹ Van Doorn 2001.

¹⁰ Minkman 2003, p. 42.

¹¹ Anbeek van der Meijden 1997, p. 1.

¹² Minkman 2003, p. 35.

¹³ Minkman 2003, p. 35.

¹⁴ Anbeek van der Meijden 1997, p. 1.

¹⁵ Minkman 2003, p. 36.

¹⁶ Minkman 2003, p. 36.

¹⁷ Minkman 2003, p. 41.

wil ik aantonen dat, hoewel de koloniale periode inmiddels tot de geschiedenis behoort, koloniale denkbeelden in deze moderne werken nog steeds aanwezig zijn. De onderzoeksvraag van deze scriptie luidt: Hoe worden 'de ander' en de vreemde landen gerepresenteerd in de reisverhalen *Een barbaar in China* en *In Afrika* van Adriaan van Dis? Met het beantwoorden van deze vraag wil ik laten zien dat de moderne literatuur zich nog altijd niet helemaal heeft losgemaakt van het koloniale discours.

Om de vraag te beantwoorden kies ik de postkoloniale representatieanalyse als benadering. Die is nog niet veel toegepast op moderne werken en nog helemaal niet op *In Afrika* van Van Dis. Minkman spreekt over 'de ander' wanneer ze de kwaliteiten van Van Dis prijst. Dit begrip komt terug in de postkoloniale theorie die op de kaart is gezet door Edward Saïd. Hij beschrijft in *Orientalism* (1978) hoe mensen zichzelf alleen betekenis kunnen geven door de identiteit van 'de ander' in te vullen. Daarbij is de eigen identiteit superieur aan die van 'de ander':

Orientalism is never far from what Denys Hay has called the idea of Europe, a collective notion identifying 'us' Europeans as against all 'those' non-Europeans, and indeed it can be argued that the major component in European culture is precisely what made that culture hegemonic both in and outside Europe: the idea of European identity as a superior one in comparison with all the non-European peoples and cultures.¹⁸

Elleke Boehmer, schrijver en hoogleraar *World Literature* aan de Universiteit van Oxford, beschrijft in *Colonial and Postcolonial Literature* (2005) ook de oppositie in de beschrijving van de identiteit van 'de ander' ten opzichte van de beschrijving van de eigen identiteit. 'De ander' was volgens haar in koloniale werken niet enkel het tegenovergestelde van de kolonisator, maar koloniale relaties waren altijd in beweging.¹⁹ Dit proces noemt ze 'the process of othering.'²⁰

Mary Louise Pratt, hoogleraar *Social and Cultural Analysis* en *Comparative Literature* aan New York University, werkt het idee van superioriteit en beweging in de oppositie van de identiteiten uit in haar boek *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation* (2008). Ze spreekt daarbij ook over 'civilized' tegenover 'uncivilized', beschaafd tegenover onbeschaafd. In haar boek geeft ze een voorbeeld van een koloniaal reisverhaal van de schrijver Paul du Chaillu die in Congo de inheemse bevolking ontmoet. Hij zet zichzelf als beschaafde witte reiziger tegenover de onbeschaafde bevolking van Congo.²¹ De tegenstelling beschaafd-onbeschaafd wordt

¹⁸ Saïd 1991, p. 7.

¹⁹ Boehmer 2005, p. 78.

²⁰ Boehmer 2005, p. 90.

²¹ Pratt 2008, p. 210.

verder uitgelegd door Maria Boletsi, als universitair docent verbonden aan de opleiding film- en literatuurwetenschap aan Universiteit Leiden, in haar boek *Barbarism and its Discontents* (2013). Ze beschrijft de traditie van het woord 'barbarism', vertaald als 'barbarij' in het Nederlands,²² en ook wat het woord kan betekenen in verschillende contexten. De tegenstelling beschaafd-barbaars komt ook veelvuldig voor in de Nederlandse media,²³ en in haar boek pleit Boletsi voor het loslaten van de tegenstelling en het geven van een andere betekenis aan het woord 'barbaar'.

Volgens Gloria Wekker, sociaal en cultureel antropoloog aan de Universiteit van Amsterdam en hoogleraar *Genderstudies* aan Universiteit Utrecht, komt dit discours niet alleen voort uit het koloniale verleden, maar ook uit de veronderstelling dat we in deze tijd niet meer weten of niet willen weten wat Nederland in het koloniale tijdperk heeft gedaan. Dit beschrijft ze in haar recente boek *White Innocence* (2016).²⁴ Het koloniale tijdperk is namelijk ook een periode geweest van Nederlandse helden en een periode van rijkdom. Niet voor niets wordt de eeuw waarin de VOC werd opgericht de Gouden Eeuw genoemd. Dit 'culturele archief', zoals Wekker het noemt, brengt een actueel koloniaal discours met zich mee, dat in het Westen nog altijd aanwezig is.²⁵

In mijn analyse zal ik daarom behalve de manier waarop Van Dis de mensen beschrijft die hij tegenkomt op zijn reizen in de werken, ook de manier onderzoeken waarop de schrijver het landschap en de omgeving van de vreemde landen waar hij doorheen reist beschrijft. Pratt analyseert de manier waarop schrijvers landschappen beschrijven als 'geësthetiseerd' of juist met een gebrek aan vorm, geschiedenis en schoonheid.²⁶ Die omgeving moet volgens Jonathan Culler, hoogleraar Engels en *Comparative Literature* aan Cornell University, vervolgens zo realistisch mogelijk worden beschreven. Alleen reizigers zijn in staat deze 'authentieke' plaatsen te vinden, in tegenstelling tot toeristen. In het artikel 'The Semiotics of Tourism' in *Framing the Sign: Criticism and Its Constitutions* (1990) analyseert Culler het patroon dat deze tegenstelling met zich meebrengt. Het is een patroon van authenticiteit dat reizigers zoeken en dat deze groep mensen moet onderscheiden van toeristen. De authenticiteit is daarnaast niet iets dat vanzelfsprekend aanwezig is op weinig bezochte plaatsen, maar dat juist aangegeven moet worden met wat Culler 'makers' noemt, zoals bordjes

²² Het woord 'barbarism' van Boletsi zal ik vertalen als het Nederlandse woord 'barbarij'. Ik voorzie geen problemen bij deze vertaling. Mocht de vertaling wel problemen opleveren, dan zal ik dit expliciet benoemen.

²³ Vergelijk Pfeiffer 2017.

²⁴ Wekker 2016, p. 18.

²⁵ Wekker 2016, p. 19.

²⁶ Pratt 2008, p. 204, 219.

of reisgidsen die aangeven dat iets een authentieke plaats of gebeurtenis is. Authenticiteit is volgens hem een culturele constructie en hij bepleit dat iets dus pas authentiek is, als het als zodanig wordt gedefinieerd.²⁷ Als gevolg van deze redenering noemt Culler deze zoektocht naar authenticiteit, die hij ook terug ziet komen in reisverhalen en die hij het 'dilemma van authenticiteit', paradoxaal.²⁸

Allebei de werken van Van Dis die ik zal analyseren zijn reisverhalen. Over het genre zegt Van Dis zelf: 'Je mag als reisschrijver gebruik maken van het instrumentarium van de romancier. Creëren van spanning, samenbrengen van twee gebeurtenissen, van drie karakters in een.'²⁹ De verhalen gaan over wat hij meemaakt op zijn reizen en wie hij ontmoet, maar hij schrijft dat zoals een romanschrijver dat zou doen. Er is in de non-fictie verhalen dus ook plaats voor fictieve elementen en technieken die in literatuur voorkomen. De technieken die Van Dis beschrijft zorgen voor fictieve elementen in de verhalen in plaats van een reisverhaal waarin gebeurtenissen van dag tot dag beschreven worden, zoals in een dagboek.

Saïd is van mening dat fictie waardevol onderzoeksmateriaal is, omdat deze werken volgens hem erg belangrijk zijn (geweest) in de vorming van een imperiale houding ten opzichte van 'de ander', waarbij de ongelijke machtsverhouding een grote rol speelt. Literaire reisverhalen waren volgens Pratt namelijk erg populair in de koloniale tijd.³⁰ De moderne werken van Van Dis worden, zoals in de inleiding beschreven, veel gelezen en geprezen en om deze reden denk ik dat de beeldvorming in deze reisverhalen, net als de literaire fictie die Saïd noemt, ook invloed kunnen hebben op hoe de lezer een beeld vormt van de mensen en de omgeving uit de verhalen, net als in de koloniale tijd.

Een barbaar in China speelt zich af in China en in Pakistan en *In Afrika* speelt zich af in Mozambique, Zimbabwe en Zuid-Afrika. Niet alle gebieden zijn gekoloniseerd geweest door Nederland. Zo is het land Zimbabwe nooit door Nederlanders gekoloniseerd geweest. De VOC dreef wel handel in de kustgebieden van China, maar alleen onder het bewind van de Chinese keizer. Het huidige Taiwan, dat destijds Formosa heette, was wel een kolonie van Nederland. In het gedeelte van het voormalige Perzië, in een gebied dat nu Pakistan is, had de VOC ook een handelspost. Zuid-Afrika was de Kaapkolonie van de VOC en in Mozambique stond aan de Delagoabaai Fort Lijdzaamheid.³¹ Toch ben ik van mening dat ik de reisverhalen kan onderzoeken met een postkoloniale representatieanalyse, omdat Nederland in het

²⁷ Culler 1990, p. 4.

²⁸ Culler 1990, p. 8.

²⁹ Maas 1996.

³⁰ Saïd 1994, p. xxii.

³¹ Diessen 2006-2010.

grootste gedeelte van de landen uit de reisverhalen in de koloniale tijd wel een rol heeft gespeeld.

Het koloniale discours vindt zijn oorsprong in de koloniale tijd, maar is volgens de genoemde theoretici nog steeds aanwezig in het huidige taalgebruik wanneer 'de ander' en de omgeving worden beschreven, zoals Boehmer bijvoorbeeld beargumenteert in haar boek.³² Ik zal onderzoeken of koloniale topoi, die ik zal beschrijven vanuit de genoemde theorieën, in de moderne werken van Van Dis ook nog steeds voorkomen wanneer hij 'de ander' en de omgeving representeert. Daarmee wil ik een breder patroon van het representeren van 'de ander' en de omgeving van het vreemde land aantonen, in moderne reisverhalen en ongeacht of de gebieden gekoloniseerd zijn geweest. Huidige denkpatronen over 'de ander' en zijn land, zoals stereotypen, vinden hun oorsprong in het koloniaal gedachtegoed. Met deze masterscriptie wil ik ook een bijdrage leveren aan de bewustwording van de herkomst van deze denkpatronen en het herhalen daarvan in moderne werken.

De verschillende genoemde theorieën zal ik gebruiken in mijn onderzoek om de reisverhalen van Van Dis te kunnen analyseren. In de volgende hoofdstukken zal ik om te beginnen in het eerste hoofdstuk de huidige stand van het postkoloniaal onderzoek in de Nederlandse letterkunde geven. Daarna zoek ik aansluiting bij de genoemde theorieën om vervolgens in mijn methode topoi te formuleren voor mijn onderzoek. Ook bespreek ik drie onderzoeksvragen die Siegfried Huigen, hoogleraar *Philology* aan de Universiteit van Wroclaw (Polen), heeft voorgesteld in zijn artikel over 'De representatie van de kolonie. Enkele gedachten over het onderzoek van koloniale teksten'. Deze drie vragen zal ik gebruiken om mijn analyse vorm te geven. Elk topos wordt onderzocht in de twee werken van Van Dis en zal per hoofdstuk afzonderlijk worden besproken. Voor ik de analyses van de reisverhalen bespreek, geef ik na de methode eerst een beknopte samenvatting van de twee teksten die samen mijn corpus vormen.

³² Boehmer 2005, p. 21.

Hoofdstuk 1

Theoretisch kader

1.1 Huidige stand van het onderzoek

E. du Perron schreef in zijn boek *Indies memorandum* (1946) over de reden waarom hij koloniale romans over Nederlands-Indië prettig vond om te lezen. Niet omdat de Indische romans een literair karakter hadden, maar omdat hij 'in een koloniale roman bovenal toestanden [wenst] te leren kennen; nòg liever, toestanden te *herkennen*.'³³ Petra Boudewijn, gepromoveerd op de representatie van Indo-Europeanen in de Indisch-Nederlandse letterkunde aan Rijksuniversiteit Groningen, merkt in haar dissertatie *Warm bloed* (2008) op dat Indische romans gezien werden als een bron van kennis en dat ze daarom ook een belangrijke rol in de beeldvorming over Indië speelden.³⁴ Over Indische literatuur stelt ze daarna: 'Indische literatuur dient dan ook niet benaderd te worden als een autonome kunstvorm met een aparte en bevoorrechte status in relatie tot andere teksten, maar als een intrinsiek onderdeel van de cultuur waaruit zij is ontstaan en waarin zij circuleert.'³⁵

Culturen vat zij niet op als de context waaruit literatuur is voortgekomen, maar de teksten geven ook vorm aan culturen.³⁶ Er vindt dus een wisselwerking plaats tussen cultuur en literatuur. Ze beïnvloeden elkaar en dus ook de beeldvorming die er bestaat. Die beeldvorming koppelt Boudewijn aan discours Theorieën. Discoursen structureren volgens haar onze realiteitszin en ons gevoel van identiteit en ze zijn opgebouwd rond processen van in- en uitsluiting, waardoor ze bepaalde machtsverhoudingen bevorderen.³⁷ Literatuur koppelt ze aan discoursen waarin macht en relaties tot elkaar centraal staan, in plaats van aan het beschrijven van de waarheid, zoals hoe Du Perron Indische literatuur las.

Ik ben van mening dat Boudewijns studie, haar theorie en methode, breder opgevat kunnen worden en ook van toepassing kunnen zijn op moderne werken en niet-Indische literatuur, zoals de reisverhalen van Adriaan van Dis. We hebben ons nog steeds niet geheel losgemaakt van het discours van het koloniale verleden, zoals Gloria Wekker recent heeft willen aantonen in haar boek *White Innocence*. Ze stelt dat het koloniale verleden van Nederland bijdraagt aan de manier waarop mensen hun eigen identiteit nu nog steeds vormgeven:

³³ Boudewijn 2016, p. 23.

³⁴ Boudewijn 2016, p. 23.

³⁵ Boudewijn 2016, p. 23.

³⁶ Boudewijn 2016, p. 24.

³⁷ Boudewijn 2016, p. 24.

My main thesis is that an unacknowledged reservoir of knowledge and affects based on four hundred years of Dutch imperial rule plays a vital but unacknowledged part in dominant meaning-making progresses, including the making of the self, taking place in Dutch society.³⁸

Wekker is van mening dat de manier waarop Nederlanders hun identiteit vormgeven nog steeds beïnvloed wordt door het koloniale verleden, dat naar haar mening onderdrukt wordt.

In het proefschrift van Uldrik Speerstra, getiteld *Representaties van culturele identiteit in migrantenliteratuur. De Indiase diaspora als case studie* (2001) wordt onder andere ook de manier waarop Van Dis de Chinezen representeert in *Een barbaar in China* onderzocht met behulp van postkoloniale theorieën. Speerstra is van mening dat Van Dis zich kritisch uit ten opzichte van de Chinezen en de Chinese cultuur in het algemeen.³⁹ Daarnaast worden de ervaringen van Van Dis als verteller volgens Speerstra in het reisverhaal gepresenteerd als een superieure bron van kennis.⁴⁰ De identiteit van de Chinezen die als waarheid en als onderdeel van een authentieke ervaring van Van Dis wordt opgebouwd, is volgens hem statisch en immanent.⁴¹ De identiteit van de eigen identiteit en 'de ander' worden zichtbaar in de confrontaties tijdens de reis. De manier waarop identiteit wordt uitgedrukt in de tekst, heeft hij onderzocht aan de hand van postkoloniale theorieën. Om zelf twee reisverhalen van Van Dis te kunnen onderzoeken, zal ik daarom eerst de postkoloniale theorieën bespreken.

1.2 Postkoloniale theorieën

Boudewijn en Wekker zoeken, net als Elleke Boehmer en Mary Louise Pratt, aansluiting bij de ideeën van Edward Saïd. Om deze reden begin ik met het beschrijven van zijn theoretische uitgangspunten. Saïd wordt beschouwd als de grondlegger van de postkoloniale literatuurwetenschap.⁴² Allereerst beschrijf ik van de theorie van Saïd, waarna ik de verschillende andere handboeken over postkoloniale theorieën bespreek die in zijn voetspoor zijn verschenen.

1.2.1 Oriëntalisme

De manier waarop het Westen naar het Oosten kijkt, duidt Saïd in *Orientalism* (1978) aan met het begrip 'oriëntalisme'. Hij merkt op dat die scheiding gemaakt is door

³⁸ Wekker 2016, p. 2.

³⁹ Speerstra 2001, p. 82.

⁴⁰ Speerstra 2001, p. 101.

⁴¹ Speerstra 2001, p. 110.

⁴² Boudewijn 2016, p. 27.

mensen; het is bijna een uitvinding.⁴³ Het Oosten wordt daarbij in verband gebracht met romantiek en mooie landschappen en nu kunnen mensen er zelf ook gemakkelijker heen reizen. Ze zijn niet meer afhankelijk van bijvoorbeeld de literatuur en films. Maar, stelt Saïd, het is nog wel voor een groot deel de beeldvorming van de Oosterse landen die blijft leven door middel van de literatuur die erover wordt geschreven en de films waar deze landen in voorkomen.⁴⁴ Het beeld wordt in stand gehouden en heeft invloed op de manier waarop mensen kijken naar het Oosten. Oriëntalisme is een discours geworden en zo zou het in zijn optiek ook onderzocht moeten worden, anders kun je het volgens Saïd niet begrijpen. Ook voegt hij toe dat het geen vrije keuze is: 'The Orient was not (and is not) a free subject of thought or action.'⁴⁵ Daarnaast merkt Saïd op dat het discours dat hij Oriëntalisme noemt niet een discours over het Oosten is, maar het is meer een teken van Europees-Atlantische macht over de Oriënt.⁴⁶ Macht en superioriteit spelen een grote rol in het discours. Zoals ik in de inleiding al aanhaalde, is er sprake van een ongelijke machtsrelatie: 'the idea of European identity as a superior one in comparison with all the non-European peoples and cultures.'⁴⁷ Het Oriëntalisme is geen representatie van het Oosten, maar Saïd beschrijft het als de manier waarop het Westen naar het Oosten kijkt.

In *Culture & Imperialism* (1994), het boek dat Saïd later publiceerde en waarin hij zijn theorie aanscherpte, noemt hij deze manier van denken een systeem.⁴⁸ Als een voorbeeld van deze structuur van ongelijkheid, noemt Saïd het werk *Nostromo* (1904), een politieke roman geschreven door Joseph Conrad. Het verhaal speelt zich af in een fictieve republiek en in deze roman ziet Saïd de structuur van ongelijkheid die heerst in de representatie van 'de ander' terug:

Yet all these works [naast *Nostromo* noemt Saïd ook de film *Apocalypse Now* (1979) van Francis Ford Coppola], which are so indebted to Conrad's anti-imperialists irony in *Nostromo*, argue that the source of the world's significant action and life is in the West, whose representatives seem at liberty to visit their fantasies and philanthropies upon a mind-deadened Third World. In this view, the outlying regions of the world have no life, history, or culture to speak of, no independence or integrity worth representing without the West.⁴⁹

⁴³ Saïd 1991, p. 1.

⁴⁴ Saïd 1991, p. 2.

⁴⁵ Saïd 1991, p. 3.

⁴⁶ Saïd 1991, p. 6.

⁴⁷ Saïd 1991, p. 7.

⁴⁸ Saïd 1994, p. xxi.

⁴⁹ Saïd 1994, p. xxi.

'De ander' heeft het Westen nodig, volgens beeldvorming in het Westen, zo argumenteert Saïd vanuit de structuur. Ze hebben geen eigen cultuur of geschiedenis. Alles wordt ontleend aan het Westen. Boehmer geeft een andere invulling aan hoe de cultuur van 'de ander' werd gezien in de tijd van de kolonisatie. Zij is van mening dat Europeanen juist op zoek gingen naar de culturele teksten van het land bijvoorbeeld, om de inheemse bevolking te helpen het land te besturen.⁵⁰ Toch ziet zij daar ook scheve een machtsverhouding terug, die ik in de volgende paragraaf zal bespreken.

1.2.2 The Process of Othering

De kolonisator, in dit geval Groot-Brittannië, was volgens Boehmer wel geïnteresseerd in de cultuur van 'de ander', maar alleen om er zelf beter van te worden. De Britten wilden de teksten uit de andere cultuur alleen vertalen, om uiteindelijk 'de ander' te kunnen overheersen en het land zelfs een eigen naam te geven.⁵¹ Het land een nieuwe naam geven ziet Boehmer als het uitoefenen van macht op 'de ander'. De kolonisator komt dan boven de gekoloniseerde te staan. Het lezen van koloniale teksten kan ons inzicht geven in de manier van denken die door kolonisatie ontstaan is: 'Colonial writing is important for revealing the ways in which that world system could represent the degradation of other human beings as natural, an innate part of their degenerate or barbarian state.'⁵²

Boehmer noemt het koloniale verleden de oorzaak van het discours; 'de ander' wordt als minderwaardig beschouwd en zelfs als barbaars. De reizigers gebruiken stereotyperingen om 'de ander' te beschrijven. De inheemse bevolking kreeg in verhalen eigenschappen waar mensen bang voor waren of die voor hen onbekend waren.⁵³ Volgens Boehmer is zo het koloniaal discours het best te begrijpen. De overheersing over 'de ander' speelde in de koloniale tijd een grote rol, als gevolg van verbazing, maar ook vanuit angst.⁵⁴

'De ander' was niet simpelweg de negatieve opponent.⁵⁵ De Europeanen begrepen de mensen aan de andere kant van de wereld vaak gewoon niet. Een manier om met die 'unreadability'⁵⁶ om te gaan, was door 'de ander' helemaal niet in het plaatje voor te laten komen. In koloniale verhalen lijkt soms de rijst vanzelf te groeien op de velden. De landarbeiders komen nergens in het verhaal voor. Het land wordt

⁵⁰ Boehmer 2005, p. 19.

⁵¹ Boehmer 2005, p. 19.

⁵² Boehmer 2005, p. 21.

⁵³ Boehmer 2005, p. 26.

⁵⁴ Boehmer 2005, p. 48.

⁵⁵ Boehmer 2005, p. 78.

⁵⁶ Boehmer 2005, p. 89.

als leeg voorgesteld, ook om het zich zonder schuld toe te kunnen eigenen. Een andere manier om om te gaan met 'de ander' was om te beantwoorden aan de 'onleesbaarheid': 'using metaphors which connoted mystery and inarticulateness. Intransigence, it was felt, might be contained by pointing to it. The strategy, in other words, was to admit, if guardedly, to the *unreadability* of the other.'⁵⁷ Een manier om met dat gevoel om te gaan, was volgens Boehmer door het gevoel van onbegrijpelijkheid en discomfort op 'de ander' te projecteren. Dit is de kern van *the process of othering*.⁵⁸ Het is onder meer te danken aan het denken uit de koloniale tijd dat er nog steeds sprake is van een ongelijke machtsrelatie, beargumenteert Wekker in *White Innocence*. De witte mens voelt zich in de huidige tijd niet schuldig aan het koloniale verleden, wat zich daar afspeelde en de tradities en gebruiken die we daaraan overgehouden hebben. Dit werkt volgens haar nog steeds door in hoe we nu denken over 'de ander' en onszelf.

Het gevoel van onschuld komt volgens Wekker oorspronkelijk voort uit de christelijke traditie. Vooral de onderliggende kijk op de wereld is volgens haar nog aanwezig in het Nederlandse gedachtegoed.⁵⁹ Een onzelfzuchtige man als Jezus, die anderen alleen maar wil helpen, kan niemand kwaad doen. De Nederlandse maatschappij spiegelt zich aan dit ideaal. We wilden mensen in de koloniale tijd ook helpen, we hebben toch immers ziekenhuizen en scholen gebouwd?⁶⁰

Daarnaast is Nederland een klein land en zo profileert het zich ook volgens Wekker.⁶¹ Als klein land, vergeleken met een kind, zijn we kinderlijk onschuldig. Grote landen als Amerika zijn de *bad guys*. Wij moeten ons als klein land beschermen voor kwade invloeden van buitenaf.⁶² Ook is onschuld een veelgebruikt excuus. Wanneer er racistische uitspraken worden gedaan en er daarna wordt gezegd dat het een grap was, stelt dat de positie van de onschuldige weer veilig.⁶³ Het gevoel van onschuld is tot slot ook sterk aanwezig in andere Europese landen, zoals Zweden. Onschuld is in andere woorden een dominant deel van Nederlanders in het onderdeel zijn van de wereld.⁶⁴

Dit soort collectieve beelden, die Wekker het 'culturele archief' noemt, vormen ook de identiteit van Nederlanders.⁶⁵ Ras is ook een organiserende factor in het

⁵⁷ Boehmer 2005, p. 89.

⁵⁸ Boehmer 2005, p. 90.

⁵⁹ Wekker 2016, p. 16.

⁶⁰ Wekker 2016, p. 159.

⁶¹ Wekker 2016, p. 17.

⁶² Wekker 2016, p. 17.

⁶³ Wekker 2016, p. 17.

⁶⁴ Wekker 2016, p. 17.

⁶⁵ Wekker 2016, p. 20.

bepalen van identiteiten in Nederland.⁶⁶ Daartegenover staat dat racisme en minder direct zichtbare uitingen in traditie van het postkoloniaal discours, zoals 'de ander' als minderwaardig beschouwen en organiseren op grond van ras, volgens Wekker, in navolging van Paul Gilroy, liever defensief worden wegbeargumenteerd, dan dat er een manier wordt gezocht om met de erfenis het koloniale verleden van Nederland in het heden om te gaan. Ze haalt het begrip van Gilroy aan: *Postcolonial Melancholia*.⁶⁷ De betere aspecten van het koloniale verleden, zoals de genoemde ziekenhuizen en scholen bouwen, en 'tempoe doeloe' worden onthouden en aan de rest van de geschiedenis wordt mede daardoor geen aandacht meer geschonken, terwijl het koloniaal discours en de ongelijke machtsrelatie die dat discours met zich meebrengt nog steeds in literatuur en in de media aanwezig zijn.⁶⁸

1.2.3 Asymmetrical Relations of Power

De ongelijke machtsrelaties tussen de kolonisators en de gekoloniseerden zijn volgens Pratt terug te zien in reisverhalen. Niet iedereen reisde in het koloniale tijdperk zelf naar de koloniën toe. Reisverhalen waren een manier om er toch over te kunnen lezen en op die manier mee te maken hoe het was in de kolonie aan de andere kant van de wereld. De relatie tussen de mensen die wel naar de andere kant van de wereld reisden en de mensen die daar woonden, was volgens Pratt nooit gelijk. Ze gebruikt de term 'contact zone' om voor te kunnen stellen hoe mensen elkaar ontmoetten. Het was een uitwisseling van verschillende talen, gebruiken en culturen wanneer de kolonisator en de gekoloniseerde elkaar tegenkwamen. De reizigers worden door Pratt niet bekeken vanuit een aparte positie:

A 'contact' perspective emphasizes how subjects get constituted in and by their relations to each other. It treats the relations among colonizers and colonized, or travelers and 'travelees', not in terms of seperateness, but in terms of co-presence, interactions, interlocking understandings and practices, and often within radically asymmetrical relations of power.⁶⁹

Ook al is het contact een wederzijdse uitwisseling, toch zal de machtsrelatie nooit gelijk zijn volgens Pratt. Een voorbeeld van de uitwisseling van gebruiken en een ongelijks machtsrelatie geeft ze verderop in het boek. Een schrijver van reisverhalen, Paul Du Chaillu, beschrijft de eetgewoonten van de inwoners van Congo, die slang en

⁶⁶ Wekker 2016, p. 20.

⁶⁷ Wekker 2016, p. 159.

⁶⁸ Wekker 2016, p. 159, 162.

⁶⁹ Pratt 2008, p. 8.

gorilla eten. Zelf zou hij dat nooit doen. Slang eten is als het eten van de duivel en het eten van gorilla stelt Du Chaillu gelijk aan kannibalisme.⁷⁰ De eetgebruiken van 'de ander' zijn dus niet goed, in vergelijking met zijn eigen eetgewoonten. Hij zegt wat hij zelf nooit zou doen, om zichzelf de identiteit te kunnen geven van iemand die boven gebruiken als kannibalisme staat. Pratt noemt het de beschaafde man tegenover de onbeschaafde ander: "'Civilized" impractical practices anchored in "uncivilized" white supremacist assumptions.'⁷¹ Niet alleen wordt 'de ander' neergezet als onbeschaafd, ook kent Du Chaillu zichzelf beschaafde kenmerken toe. Dit is een reden om het land te koloniseren, want de gekoloniseerden kunnen nog iets van hem leren, ze hebben hem en zijn beschaving als het ware nodig. De kwestie van het verschil van eetgewoonten wordt door Pratt als oppositie van 'onbeschaafd' tegenover 'beschaafd' aangemerkt. De tegenstelling geeft volgens haar een duidelijke betekenis aan de relatie tussen Du Chaillu en de inheemse bevolking en wordt in dit geval gebruikt om aan te geven dat hij superieur is in zijn eetgewoonten ten opzichte van 'de ander', de inwoner van Congo.

1.2.4 Barbarism

Een volgend begrip dat van belang is voor het onderzoek naar de representatie van 'de ander' is 'barbarij'. De vraag die Maria Boletsi beantwoordt in haar boek luidt: 'What kinds of critical operations can barbarism and the barbarian be involved in?'. Ze merkt op dat het begrip deze eeuw steeds vaker in het politiek debat voorkomt. Daarbij stelt ze dat het begrip niet een eigenschap is van een inherente kwaliteit van een persoon of van een taal, medium of cultureel object: 'Rather, it is here revisited *through* and *as* a series of operations, taking effect at sites of encounter between different subjectivities, languages, discourses, or systems of reference.'⁷²

Boletsi spitst zich toe op discoursanalyse rondom het woord 'barbarij'. Ze vraagt zich af hoe het woord 'barbarij' kan voorkomen in literatuur, kunst en theorieën en hoe dit zijn uitwerking kan hebben in het historische westerse discours, zoals het postkoloniale discours. Ook vraagt ze zich af of het begrip ons kan helpen om anderen en onszelf betekenis te geven, zonder gebruik te maken van binaire opposities, zoals door het woord barbarij automatisch tegenover het woord beschaving te zetten.⁷³ Ze ziet in het woord ook een potentiële performatieve kracht.⁷⁴ Het woord heeft meerdere betekenissen en die wil ze opnieuw benutten:

⁷⁰ Pratt 2008, p. 210.

⁷¹ Pratt 2008, p. 210.

⁷² Boletsi 2013, p. 1, 2, 3.

⁷³ Boletsi 2013, p. 3.

⁷⁴ Boletsi 2013, p. 4.

The distinction between self and other can thus be envisioned differently – in ways that do not construct the other as threatening, inferior, or illegitimate, and this seek its destruction, but turn the barbarian *enemy* into an *adversary*, and “the Other” into an other.⁷⁵

Het punt dat Boletsi wil maken is echter niet dat deze tegenstelling niet bestaat of dat het geen aandacht verdient, maar dat het iets is gaan betekenen wat het niet altijd heeft betekend. Het woord ‘barbaar’ stamt af van het Griekse ‘bar bar’, dat zoveel betekent als ‘ik kan je niet verstaan’.⁷⁶ Mensen uit verschillende steden en landstreken konden elkaar niet verstaan. Er wordt volgens Boletsi dus een ‘valse vergelijking’ gemaakt om als ‘beschaafde’ mens in de vergelijking te kunnen winnen.⁷⁷ Ze kunnen winnen, doordat ze het systeem en de invulling van het systeem zelf hebben bedacht. Ook om die reden vindt Boletsi het een valse vergelijking.

Een voorbeeld van deze valse vergelijking is terug te zien in de postkoloniale theorieën en bijvoorbeeld in het verhaal van Du Chaillu. Hij meet zichzelf aan ‘de ander’. ‘De ander’ eet slang en gorilla en eet daarom de duivel en maakt zich schuldig aan kannibalisme en Du Chaillu zou dat nooit doen. Hij is immers beschaafd, in tegenstelling tot de onbeschaafde ander, de barbaar. Deze betekenis is wel een betekenis die pas later aan het woord is toegekend.⁷⁸ Boletsi wil niet alleen een nuance aanbrengen in de terminologie, maar ook een andere betekenis van de woorden ‘barbaar’ en ‘barbarij’ toekennen die meer in verhouding is tot de oorspronkelijke betekenis van het woord, namelijk die van het vreemde en hetgeen dat je niet kunt begrijpen, zoals de Grieken elkaar niet konden begrijpen. Ze stelt een nieuwe lezing voor: “‘barbarian allegory’”.⁷⁹

Allegorie betekent “[to] speak other than one seems to speak” en leidt volgens Boletsi tot twee leeswijzen, namelijk het lezen van een tekst als metafoor of om elk onderdeel in de werkelijkheid te situeren.⁸⁰ De *barbarian allegory* die Boletsi voorstelt, zit tussen deze twee leeswijzen in.⁸¹ De verwijzing naar de betekenis is daardoor niet statisch, maar de betekenis verschuift dankzij de herhaling van het begrip. Nieuwe relaties kunnen blootgelegd worden, nu deze niet meer vaststaan.

⁷⁵ Boletsi 2013, p. 9.

⁷⁶ Boletsi 2013, p. 15.

⁷⁷ Boletsi 2013, p. 15.

⁷⁸ Boletsi 2013, p. 60.

⁷⁹ Boletsi 2013, p. 140.

⁸⁰ Boletsi 2013, p. 160.

⁸¹ Boletsi 2013, p. 160.

Als voorbeeld gebruikt ze de roman *Waiting for the Barbarians* (1980) van J.M. Coetzee. De leeshouding nodigt uit om de binaire oppositie uit de roman niet meteen als enige betekenis aan het woord barbaar te geven, maar om verder te kijken. Het is niet te onderzoeken wat het woord betekende in de tijd dat het gedicht (1904) met de gelijknamige titel werd geschreven door Constantine P. Cavafy. Door de herhaling van het woord krijg het begrip een andere betekenis, die niet vaststaat. Er is geen leesbare andere meer, die is in de marge van de tekst geraakt. Ook is *the Magistrate* in de roman zelf een barbaar geworden.⁸² De manier van lezen die Boletsi aanreikt geeft een kans aan een nieuwe invulling van het woord 'barbaar' en de tegenstelling barbarij-beschaving.

1.2.5 Seeing-Man & Monarch-of-All-I-Survey

Naast de representatie van 'de ander' in het koloniale discours en de invulling van het woord 'barbaar', wordt er in postkoloniale theorieën ook aandacht besteed aan andere aspecten van het koloniaal discours, zoals het beschrijven van de omgeving en de natuur in een land. Pratt schrijft, naast over de representatie van 'de ander', over de beschrijving van de omgeving en de natuur in haar postkoloniale theorie. Ik bespreek twee topoi die ze noemt. Daarnaast zal ik deze koppelen aan theorie van Culler over toeristen en reizigers.

Pratt bespreekt in relatie tot de beschrijvingen van de natuur en de omgeving in reisverhalen een ongelijke machtsverhouding tussen de kolonisator en de gekoloniseerde en tussen de reiziger en het land dat hij bezoekt en waar hij over schrijft. De eerste topos die ze noemt is die van de 'seeing-man'.⁸³ De witte mannelijke Europeaan kijkt in haar voorbeeld van zijn balkon uit over het land onder hem en bezit alles met zijn ogen dat hij ziet. Hij maakt zichzelf eigenaar van het land met zijn ogen. Daarbij wordt het land vaak als leeg voorgesteld om aan te geven dat het niet met geweld is overgenomen van anderen, maar dat het er leeg lag, klaar om gekoloniseerd te worden. Pratt stelt dat de topos voorkwam in koloniale literatuur, maar dat dit beeld van de uitkijkende witte Europeaan ook terugkomt in moderne reisliteratuur.⁸⁴

Ook bij de topos die Pratt 'the monarch-of-all-I-survey' noemt, wordt het landschap beschreven.⁸⁵ In dit geval geeft Pratt ook voorbeelden uit moderne werken. De witte Europese man kijkt naar buiten vanaf zijn balkon in het, bij voorkeur, derdewereldland en ziet alles naar waarde. Er wordt niet getwijfeld aan de legitimatie

⁸² Boletsi 2013, p. 171.

⁸³ Pratt 2008, p. 9.

⁸⁴ Pratt 2008, p. 9.

⁸⁵ Pratt 2008, p. 216.

van zijn verblijf. Het recht om er te zijn, is verzwegen of vanzelfsprekend. Daarbij ziet de reiziger niet steeds hetzelfde. Het kan zijn dat hij een heel mooi landschap ziet, dat rijk is en vruchtbaar. Het land wordt geësthetiseerd voorgesteld. Daarbij kan hij bijvoeglijk naamwoorden gebruiken om te beschrijven wat hij ziet. Het hoeft niet altijd een bijvoeglijk naamwoord te zijn dat in die situatie logisch is.⁸⁶ Bomen kunnen beladen zijn met sneeuw witte kersenbloesem, terwijl het in het beschreven landschap van Japan nooit zal sneeuwen. Deze manier van representeren noemt Pratt 'sprinkling it with some bits of England'.⁸⁷ Wat er gezien wordt, is wel beeldend duidelijk gemaakt voor de lezer van de reisverhalen. Je kunt je, hoe vreemd het ook is logisch gezien, wel iets voorstellen bij sneeuw witte kersenbloesem.

Toch hoeft de omgeving niet altijd als mooi omschreven te worden. Het kan ook zijn dat de schrijver van het verhaal vergelijkingen maakt tussen schoonheid en verval, om aan te geven hoe groot het contrast is tussen de Westerse en de Oosterse wereld bijvoorbeeld.⁸⁸ In de omgeving is er dan soms een gebrek aan schoonheid, zoals ook al eerder is opgemerkt door Saïd. Dat doet voor de reizigers niet af aan de beleving, maar juist het reizen buiten de gebaande paden en op zoek gaan naar 'authentieke' omgevingen is een reisdoel. Volgens Culler voelen reizigers zich superieur aan toeristen.⁸⁹ Het is van belang om op te merken dat authenticiteit wel als zodanig moet zijn beschreven, voordat het een authentieke omgeving of bezienswaardigheid kan zijn. Er moet een bijvoorbeeld bordje staan om aan te geven dat dit de tempel is die de "gewone" Cambodjaan bezoekt; 'authenticity is a sign relation.'⁹⁰ Iets is pas authentiek wanneer dat als zodanig aangegeven wordt met 'markers'. Een bezienswaardigheid of gebied moet onaangetast zijn, maar tegelijkertijd ook als authentiek worden gemarkeerd.⁹¹ Daar ligt ook de paradox volgens Culler. Toch is het van hogere waarde voor de reiziger om op zoek te gaan naar de authenticiteit van het land. Pratt noemt deze reizigers de "'real" writers'.⁹² Deze schrijvers verbeelden dan misschien niet de mooiste dingen, maar ze pretenderen wel te beschrijven hoe het land er echt uitziet. Ze gebruiken het als argument om het land op deze manier te beschrijven. Het land ziet er nou eenmaal zo uit buiten de toeristische trekpleisters, daar kunnen zij als schrijvers niets aan doen.⁹³

⁸⁶ Pratt 2008, p. 204.

⁸⁷ Pratt 2008, p. 204.

⁸⁸ Pratt 2008, p. 217.

⁸⁹ Culler 1990, p. 4.

⁹⁰ Culler 1990, p. 6.

⁹¹ Culler 1990, p. 8.

⁹² Pratt 2008, p. 221.

⁹³ Pratt 2008, p. 221.

1.3 Methode

Siegfried Huigen betoogt in het artikel 'Over de grenzen van het koloniale discours.' dat geschiedverhalen en voorstellingen van vreemde landen en volken, die allebei onderdeel zijn van het koloniale discours, belangrijke overeenkomsten vertonen.⁹⁴ Hij stelt drie vragen voor om te stellen bij onderzoek naar de representatie van het koloniaal discours: Welke voorstelling biedt een representatie precies? Hoe is zij tot stand gekomen? Wat waren de effecten van de representatie?⁹⁵

De eerste vraag draait om welke werkelijkheid er wordt gerepresenteerd in de tekst. Vervolgens wordt de vraag gesteld of de representaties aansluiten bij oudere representaties of dat ze in bepaalde opzichten nieuw zijn. Bij de derde vraag wordt tot slot het effect van de representaties benoemd.⁹⁶ Deze drie vragen zal ik in hoofdstuk twee tot en met zes beantwoorden wanneer ik de reisverhalen van Van Dis analyseer aan de hand van de besproken postkoloniale theorieën waaruit ik topoi heb gedestilleerd. Erica van Boven en Gillis Dorleijn, beiden hoogleraar Moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Groningen, beschrijven in *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten* (2013) dat een topos niet alleen een vaste ruimte in een verhaal kan zijn, zoals een decor of een sfeer, maar ook kan duiden op 'vaste formules en uitdrukkingen'.⁹⁷ In dit onderzoek zal ik de topoi opvatten als 'vaste formules' uit het koloniaal discours, om vervolgens de reisverhalen van Van Dis te kunnen vergelijken met de koloniale reisverhalen.

De eerste twee topoi richten zich op de representatie van 'de ander', namelijk *the process of othering* van Boehmer, waarbij 'de ander' eigenschappen toegekend krijgt vanuit angst en vervreemding en *the asymmetrical relations of power* van Pratt, waarbij de relatie met 'de ander' altijd een ongelijke machtsrelatie oplevert.

De derde topos, die Boehmer beschrijft, richt zich op het woord 'barbaar' en de tegenstelling barbarij-beschaving die ik vanuit de leeshouding *barbarian allegory* verder zal onderzoeken. Vervolgens analyseer ik ook de representatie van de omgeving en het landschap in de vreemde landen die Van Dis bezoekt in de twee reisverhalen. Ik zal onderzoeken of de topoi 'the seeing-man' en 'the monarch-of-all-I-survey' die Pratt beschrijft ook te herkennen zijn in de werken van Van Dis. Daar hangt ook de theorie van Culler mee samen, over toeristisch reizen in de moderne tijd. Toeristen gaan op zoek naar het authentieke van een land en kijken neer op andere toeristen, om zichzelf een reiziger te kunnen noemen.

⁹⁴ Huigen 1995, p. 178.

⁹⁵ Huigen 1995, p. 179.

⁹⁶ Huigen 1995, p. 179.

⁹⁷ Van Boven & Dorleijn 2013, p. 327.

1.4 Corpus: twee reisverhalen

In deze scriptie staan, zoals gezegd, twee reisverhalen van Adriaan van Dis centraal. In beide teksten neemt Van Dis de lezer mee naar landen waar hij nog niet eerder is geweest. In *Een barbaar in China* reist hij, na overleg over zijn plannen met een serveerster in een Chinees restaurant in Amsterdam, naar China. In zijn tas heeft hij, dankzij de serveerster, een kaart vol vetvlekken met zijn reis langs de zijderoute daarop uitgestippeld en een servetjes met Chinese woorden.⁹⁸ Van Dis heeft alleen maar zomerkleren mee, want volgens de serveerster is het in China zijn hele reisperiode heet.

De oude zijderoute van China naar het Midden-Oosten is in het boek afgedrukt, samen met de reis die Van Dis heeft gemaakt. Je valt als lezer in het eerste deel van het verhaal midden in de reis, die in totaal vijftig dagen duurt. Het boek bestaat uit vijf delen, waarbij elk deel een etappe van de reis beschrijft. Het verhaal begint bij de derde etappe, van Turpan naar Kashgar. Tijdens het derde deel van de reis ontmoet Van Dis een Japanner en een Française, waarmee hij naar Kashgar reist per bus. In het tweede deel van het boek wordt het eerste deel van de reis beschreven, van Xian naar Lanzhou. Daarna volgt het tweede deel van de reis in het derde deel van het boek en reist Van Dis vanuit Lanzhou naar Turpan. Vervolgens wordt er een sprong in de tijd gemaakt naar het vierde deel van de reis, dat ook het vierde deel in het boek is. Van Dis reist dan van Kashgar naar Khunjerab. Het vijfde en laatste deel van de reis brengt de schrijver van Khunjerab naar Karimabad, dat net in Pakistan ligt.

Van Dis reist langs de oude zijderoute, een van de oudste handelswegen ter wereld, vertelt hij de serveerster in het voorwoord. Daarvoor moet hij eerst vliegen naar Hongkong, dan naar Shanghai, Peking en Xian, om vervolgens per bus en auto de zijderoute af te leggen. De vliegreis naar Xian wordt niet in het boek beschreven en ook over de terugreis kom je als lezer niets te weten. Over de reis langs de zijderoute vertelt Van Dis hoe hij reist, wat hij eet, wie hij tegenkomt en hoe de reis hem bevalt.

Dit doet de schrijver ook in *In Afrika*, waar hij het verhaal vertelt over zijn reis van Zimbabwe, waar hij hoofdzakelijk in Harare verblijft, naar Mozambique, waar hij een visum wil bemachtigen om uiteindelijk naar Zuid-Afrika te kunnen reizen. Toeristen kunnen daar niet legaal heen reizen, maar Van Dis wil het toch proberen. Ook in dit werk beschrijft hij zijn reis langs de verschillende plaatsen die hij aandoet, deze keer per bus, auto, vliegtuig en trein. Hij beschrijft de omgeving en de mensen in de Afrikaanse landen en voert met hen ook gesprekken over de burgeroorlogen die zich in de landen afspelen en de armoede die er heerst. Van Dis gaat in dit reisverhaal

⁹⁸ Van Dis 1987, p. 6.

vaak in gesprek met de mensen die hij ontmoet. Waar hij in China vaak niet door de taalbarrière heen kon breken en weinig gesprekken kon voeren, behalve in het Engels met jonge studenten en andere toeristen, lukt dat in Afrika wel. Hij reist met mensen mee die de talen van de Afrikaanse landen spreken en het lukt hem ook een aantal keer om Zuid-Afrikaans en Engels te spreken met de inwoners. Naast de representaties van Van Dis lees je in de verhalen daarom ook de representaties van anderen, die wel door Van Dis gefocaliseerd worden. Beide reisverhalen zijn geschreven vanuit een ik-perspectief. Vervolgens is Van Dis degene die telkens focaliseert, al laat hij dus wel andere mensen wel aan het woord komen in de directe rede. Ook focaliseert hij in de indirecte rede wat ze hem vertellen.

De representaties van Van Dis en van de andere personages, via de focalisatie van Van Dis, analyseer ik met behulp van de drie vragen van Huigen die ik in de methode heb besproken. In elk analysehoofdstuk beschrijf ik eerst nogmaals de topos of de topoi die ik uit de postkoloniale theorie gedestilleerd heb en die in dat hoofdstuk centraal staat. De twee reisverhalen zal ik afwisselend onderzoeken, per topos. Ik benoem daarna in de analyses achtereenvolgens de manier waarop het land en de mensen worden voorgesteld door de schrijver, hoe deze beschrijving tot stand is gekomen en ik benoem het effect van de representatie van de schrijver. Aan het eind van elk hoofdstuk geef ik een voorlopige conclusie. De analyse is opgebouwd in de volgorde waarop de topoi besproken zijn, te beginnen met het beschrijven van 'de ander' door middel van *the process of othering* van Boehmer.

Hoofdstuk 2

Smerige Chinezen en corrupte Afrikanen

2.1 De onleesbaarheid van 'de ander'

Elleke Boehmer beschrijft hoe we 'de ander' eigenschappen toekennen en hoe we onszelf daardoor ook een identiteit geven. Dit proces, dat zij *the process of othering* noemt, werd volgens haar door de Britten als kolonisator onbewust toegepast om de gekoloniseerden en zichzelf te beschrijven in reisverhalen. In de koloniale periode was 'de ander' soms onbegrijpelijk. Kolonisators begrepen de inheemse bevolkingen niet, vonden hen vreemd of waren zelfs bang voor hen. Vanuit die onbegrijpelijkheid en vanuit hun *unreadability* werd 'de ander' als minderwaardig beschreven. Daar kwamen vervolgens stereotypen uit voort. Niet om 'de ander' negatieve eigenschappen toe te kennen, stelde Boehmer, maar om zelf superieur te kunnen zijn in de beschrijving. De overheersing kwam voort uit verbazing en angst. Stereotypering was dus een manier om om te gaan met deze gevoelens van verbazing en angst.

Gloria Wekker is van mening dat er in de huidige samenleving nog steeds sprake is van deze manier van stereotypering; het koloniale discours is nog altijd aanwezig. Het is onder meer te danken aan de koloniale tijd dat er gedacht wordt vanuit een superieure positie waarin 'de ander' altijd minder goed is dan wij zelf zijn, vindt ze. De witte mens voelt zich nu niet meer schuldig aan het koloniale verleden, want het is al zo lang geleden en is er een gebrek aan kennis over wat er zich in de koloniale tijd heeft afgespeeld. Dit zorgt er volgens Wekker ook voor dat tradities, gebruiken en stereotypen die zijn oorsprong vinden in de tijd van de kolonisatie niet ter discussie staan. Nederlanders hebben ook goede dingen gedaan in de koloniën en het is al zo lang geleden, dus de witte mens voelt zich niet schuldig.⁹⁹

De onbegrijpelijkheid, de stereotypen en de onschuld in de twee reisverhalen van Adriaan van Dis analyseer ik in de volgende paragraaf.

2.2 Stereotypen

Van Dis beschrijft in *Een barbaar in China* de Han-Chinezen en de Oeigoeren, beide etnische groepen uit China, ook op stereotiepe wijze. Over de buschauffeur zegt hij in het eerste deel van het verhaal: 'Chinezen houden niet van vlug. Zij vinden dat een schildpad onderweg meer ziet dan een haas', terwijl hij als Europeaan haast heeft om

⁹⁹ Wekker 2016, p. 159.

de woestijn door te komen.¹⁰⁰ Zijn medereizigers, Han-Chinezen en Oeigoeren, beschrijft Van Dis als volgt:

De Oeigoeren zijn groot, blond, hun ogen rond en de iris soms groen of blauw. Zij voelen zich de machtigste onder de vele volken die dit land eeuwen geleden verkozen. De plaatsen dragen namen in hun taal, zij zijn de meerderheid. Maar de Han-Chinezen, de amandelogigen uit het Rijk van het Midden, gedragen zich als heer en meester. De Oeigoeren zijn voor hen een minderheid, barbaren zoals alle vreemdelingen.¹⁰¹

In dit citaat beschrijft Van Dis de uiterlijke kenmerken van de Oeigoeren en de Han-Chinezen. De beschrijvingen van de verschillende groepen sluiten aan bij representaties vanuit de geschiedenis. De groepen staan tegenover elkaar, maar de Han-Chinezen voelen zich volgens Van Dis 'als heer en meester'. Het effect daarvan is dat hij een minderheidsgroep creëert, namelijk de Oeigoeren. Vervolgens merkt hij ook op dat niet alleen de Oeigoeren als minderheid worden aangewezen door de Han-Chinezen, maar dat alle vreemdelingen volgens hen barbaren zijn. Ze worden minachtend behandeld. Van Dis heeft in het derde deel van zijn reis, maar in het eerste deel van het boek, zijn conclusie al getrokken over de manier waarop de Chinezen hem behandelen, namelijk met minachting. De verschillende groepen hebben echter wel een overkoepelend kenmerk, namelijk vieze gewoonten in publieke ruimtes:

Rochelen doen zij [de Oeigoeren] net zo goed als de Chinezen. De woestijn stoft nog niet door de bus of daar schrapen de kelen en spatten de kwatten. Een gorgelorkest barst los. Ook de neuzen moeten schoon, mooi valt het snot tussen de knieën op de grond. Dan volgen de zonnebloempitten, zij breken ze open met hun tanden en spuwen de schilletjes uit. [...] Ik glimlach zuur naar Mineroo [de Japanse reisgenoot van Van Dis]. Zijn ogen zijn nog kleiner dan gewoonlijk, van plezier. Hij rochelt. Dit lijkt wel een uitstapje voor teringlijders.¹⁰²

In dit citaat wordt het gedrag van zowel de Oeigoeren als en de Han-Chinezen beschreven. Van Dis kan niet begrijpen dat mensen zich zo gedragen in een publieke ruimte zoals de bus, waar andere mensen, zoals hij, last kunnen hebben van de gewoonten die hij overduidelijk smerig vindt. Vervolgens gaat ook zijn Japanse reisgenoot meedoen met het 'gorgelorkest', wat Van Dis laat besluiten om de busreis om te dopen tot een 'uitstapje voor teringlijders'. Het effect van deze passage is dat er

¹⁰⁰ Van Dis 1987, p. 11.

¹⁰¹ Van Dis 1987, p. 13.

¹⁰² Van Dis 1987, p. 14.

een beeld van iedereen wordt neergezet als een smerig persoon dat niet gesteld is op persoonlijke ruimte. Vervolgens is Van Dis dus de enige die daar wel op gesteld is en die deze gewoonten smerig vindt. De tegenstelling wordt gecreëerd tussen hem, de Europeaan, en de vieze Aziaten. Hij plaatst zichzelf en de westerse cultuur in dit fragment als de superieure en betere persoon en cultuur ten opzichte van de anderen in de bus; de Aziatische culturen. De verbazing over het gedrag van 'de ander', zoals Boehmer dat beschrijft, leidt in dit fragment tot een stereotype van alle Aziaten, namelijk dat ze allemaal vies zijn.

Hij beschrijft tijdens dezelfde busreis nog andere gedragingen van de Chinezen. Van Dis begrijpt bijvoorbeeld de Chinezen niet wanneer ze lachen om andermans leed:

Een verkeersagent die in Shanghai van zijn platform werd afgereden en met een bloedend been op het asfalt smakte, leidde tot een opstopping van schaterende fietsers. Zij lachen om een geknakte autoriteit, dacht ik nog, maar later zag ik hoe ten noorden van Peking een boer huilend naast zijn doodgereden varken zat. En ook toen lachten de Chinezen zich een kriek. Wat betekent lachen in dit land?¹⁰³

Van Dis vraag zich af wat lachen betekent in China en vervolgens stelt hij verschillende mogelijkheden voor. Lachen de Chinezen misschien uit verlegenheid? Uit angst? Of heeft het lachen een hele andere betekenis? Als voorbeeld van de laatste mogelijkheid vergelijkt hij het lachen van de Chinezen met het ja-knikken in Turkije als mensen nee bedoelen. Zo zou lachen een vorm kunnen zijn van medeleven, om iemand op te beuren in alle ellende die hij moet doorstaan. Hij besluit met de laatste mogelijkheid die hij zich kan bedenken: 'Of zij vinden leed zoveel erger dan wij dat zij hun verdriet achter schater verbergen.'¹⁰⁴ In dit fragment wordt de gewoonte van Chinezen beschreven om te lachen om leed. Van Dis begrijpt het niet en hij haakt aan bij het voorbeeld van de Turken. Deze *unreadability* van 'de ander', voor Boehmer de manier om toe te geven aan de 'onleesbaarheid' van gewoonten, laat Van Dis vaker in het boek terugkomen. Hij besluit in dit geval met de zin: 'Ik kan maar moeilijk geloven dat oer-emoties zo verschillend zijn.'¹⁰⁵ Het effect van deze representatie is het benadrukken van het feit dat de Chinezen zo verschillend zijn van Van Dis; een Europeaan, een Nederlander.

¹⁰³ Van Dis 1987, p. 14.

¹⁰⁴ Van Dis 1987, p. 14.

¹⁰⁵ Van Dis 1987, p. 14.

Ik heb zoveel mogelijk in gewone restaurants gegeten, ver van de reisgezelschappen, en het eten was goed. De Chinezen zijn ervan overtuigd dat zij het enige volk zijn met respect voor hun maag. Maar wat zijn het een viezeriken. [...] Een goede tafel herken je aan het geschreeuw en de derrie op de grond en elk tafellaken moet ruiken naar het menu van de maand daarvoor.¹⁰⁶

Van Dis beschrijft de eetgewoonten van de Chinezen en haakt weer aan bij de viezigheid die hij ook besprak tijdens de beschrijving van de busreis. Het effect van de representatie is dat de Chinezen nu omschreven worden als 'de ander' die goed eet, dat lijkt op een compliment, maar dat wel doet met smerige gewoonten. Van Dis merkt wel op dat hij het niet erg vindt: 'Ik vind het niet erg, niet achterlijk, niet onbeschaafd, wel vies, al eet ik er geen hap minder om.'¹⁰⁷ Hij benadrukt daarmee dat hij geen oordeel wil vellen over de Chinezen, behalve dat hij hun eetgewoonten vies vindt. De Chinezen beschrijven als vies en slonzig is een terugkerende patroon van representatie in het reisverhaal. Het effect van deze representaties is dat Van Dis een identiteit krijgt van iemand die wel waarde hecht aan manieren die niet vies zijn. Hij verschilt dus van 'de ander' en is wel de superieure persoon die waarde hecht aan goede hygiëne.

Een ander terugkerend onderwerp in het reisverhaal is de waarde die Chinezen aan materiële dingen hechten. In de bus moet Van Dis elke keer vertellen wat zijn kleding, horloge en schoenen hebben gekost en hij mag geen fiets kopen van zijn gids, totdat hij haar een voorstel doet:

Hoe kwaad was de gids niet toen ze merkte dat ik er een had gekocht, in de Friendship-store, de winkels waar je met het speciaal voor buitenlanders bestemde Chinese geld luxe dingen kunt kopen die elke Chinees graag wil hebben maar die alleen voor buitenlanders en partijkader zijn weggelegd.

[...]

'Het is bij de wet verboden.'

'Welke wet?'

'De Fietswet.'

Pas toen ik de gids aanbood mijn fiets – een echte Flying Pigeon – voor een zacht prijsje aan haar over te doen, stond er geen wet meer in de weg.¹⁰⁸

De gids wil niet dat Van Dis fietst, omdat het te gevaarlijk is, maar wellicht ook omdat zij geen fiets kan kopen, totdat hij aanbiedt om haar de fiets voor een vriendelijk prijsje over te laten nemen. Dat aanbod accepteert ze vervolgens meteen. Van Dis beschrijft

¹⁰⁶ Van Dis 1987, p. 31.

¹⁰⁷ Van Dis 1987, p. 31.

¹⁰⁸ Van Dis 1987, p. 16.

herhaaldelijk de interesse van de Chinezen in materiële zaken en rijkdom, zoals ook wanneer hij per ongeluk in een gangencomplex terecht komt waar jonge Chinezen uitgaan. Ook dan moet Van Dis hen vertellen wat al zijn kledingstukken hebben gekost, voordat de jongeren hem Chinese woorden willen leren.¹⁰⁹ Van Dis noemt het 'rituelen'.¹¹⁰ Het ritueel gaat vooraf aan elk gesprek dat hij met een Chinees wil voeren. Dit patroon benadrukt de materiële instelling, ook wanneer hij in een hotel wil slapen. Dan betaalt hij met Chinees geld voor westerlingen en betaalt hij veel meer dan Chinezen.

Het effect van dit patroon is het benadrukken van het feit dat Chinezen volgens Van Dis profiteren van het feit dat hij anders is dan hen. Uit het gesprek tussen Van Dis en de gids blijkt dat er andere regels gelden voor westerlingen dan voor Chinezen. Hij zegt zelf: 'Ze [de Chinezen in de volksbuurt waar Van Dis doorheen fietst] vonden mij een rare man in een raar land.'¹¹¹ Van Dis is voor de Chinezen ook de onleesbare ander die vreemd is en die mogelijk ook angst oproept:

Want al is de omgang tussen Chinezen en vreemdelingen vrijer dan ooit, nog steeds lees je in de *China Daily* – de Engelstalige krant voor heel China – zo nu en dan donderpreken over de slechte invloed van buitenlanders. Waarschuwingen tegen make-up en vrije liefde: 'China moet zich spiegelen aan de westerse wetenschap en technologie, niet aan de westerse zeden en gewoonten.'¹¹²

In dit fragment is China volgens de Chinezen juist het land met de goede gewoonten, in plaats van andersom. Volgens Van Dis voelt China zich superieur en zouden de westerlingen nog iets van hen kunnen leren. Hij geeft vervolgens geen commentaar op wat er in de krant zou staan. Van dit gebrek aan kritiek is ook sprake in *In Afrika*. Van Dis reist per auto van Zimbabwe naar Mozambique met een majoor en twee zakenmannen. Een van de twee, Claus, schreeuwt tegen Van Dis dat hij het land niet na twee dagen kan begrijpen, dus dat hij niets over het land zou moeten durven schrijven.

'Ik blijf misschien wel twee maanden,' zeg ik geschrokken.

'Je moet hier twintig jaar wonen voor je er iets van begrijpt. Er is altijd bandieterij in Mozambique geweest. De Portugezen hebben dit land nooit helemaal in handen gehad. Elke provincie kende zijn rovende *war lords*. Dit is een middeleeuwse oorlog,

¹⁰⁹ Van Dis 1987, p. 43.

¹¹⁰ Van Dis 1987, p. 43.

¹¹¹ Van Dis 1987, p. 17.

¹¹² Van Dis 1987, p. 17.

het platteland met al zijn stemmen is net zo feodaal als het middeleeuwse Duitsland.’
En dan, gemeen zachtjes: ‘Heb je al een mening?’¹¹³

De mening van Van Dis blijft uit: ‘Ik schrijf op wat ik zie en hoor,’ zeg ik.’¹¹⁴ Claus benadrukt dat twee mannen van twee verschillende kanten van de burgeroorlog nooit hetzelfde verslag zullen doen van dezelfde gebeurtenis, maar Van Dis bevestigt nogmaals dat hij naar allebei de kanten zal luisteren. Uit die gedachtegang vloeit ook voort dat stereotypen die anderen uiten, niet door hem bekritiseerd worden.

Van Dis duidt de Afrikanen die hij beschrijft, net als alle andere personages die hij aan het woord laat, altijd aan met ‘zwarten’.¹¹⁵ De representaties wijst hij vooral toe aan de andere personages, zoals aan de oude Martha die in hetzelfde hotel verblijft als hij:

Ik heb grote moeite met de nieuwe Afrikaan,’ zegt Martha, ‘wij gingen liever om met eenvoudige mensen, die vonden we eerlijker, trouwer. Wij hielden niet zo van die slimme zwarte politici. Misschien dom van me dat we deze houding nooit lieten varen, maar primitieve Afrikanen zijn toch echt veel vriendelijker.’¹¹⁶

In dit fragment is Martha degene die het stereotype van de eerlijke, trouwe, eenvoudige en wellicht domme Afrikaan beschrijft. Ze zegt dat type ‘primitieve’ Afrikanen veel vriendelijker te vinden dan de slimme zwarte politici. De angst voor ‘de ander’, de intelligente ander, om zelf uiteindelijk door hem overheerst te worden, wordt door haar beschreven. Vervolgens reflecteert Van Dis niet op deze uitspraak. Hij vertelt de lezer daarna over de ligging van zijn hotelkamer en wat de vrouwen op welk tijdstip van de dag drinken, in plaats van zich kritisch op te stellen ten opzichte van het stereotype dat Martha uit. Van Dis blijft zichzelf in het boek profileren als iemand die alle kanten van het verhaal wil tonen, ook als hij van anderen afhankelijk is:

Mijn visum is verlopen, en omdat het hoe langer hoe lastiger wordt zonder de juiste papieren te reizen en te werken, wil ik me toch nog melden. Een gehoorzaam journalist kan een beroep doen op gidsen en tolken. Liever had ik met die leugenbende niets van doen. Ik wil vrij zijn, zonder opdrachtgever, zonder ideologische belemmeringen. Geen aandeelhouder in een betere wereld, ik ben al moralist genoeg.¹¹⁷

¹¹³ Van Dis 1991, p. 44-45.

¹¹⁴ Van Dis 1991, p. 45.

¹¹⁵ Van Dis 1991, p. 14.

¹¹⁶ Van Dis 1991, p. 14.

¹¹⁷ Van Dis 1991, p. 124.

Van Dis zegt eerst zich los te willen maken van ideologische belemmeringen en dat hij juist de verschillende kanten van een verhaal wil beschrijven, maar vervolgens geeft hij een stereotype beschrijving van Afrikaanse journalisten:

De meeste Afrikaanse journalisten dienen hun regering en zijn er niet op uit hun lezers te informeren. Ze spreken met de stem van de man aan de macht. Ze zijn bang dat kritiek verdeeldheid zwaait. Als een regering dissidenten executeert of een hele stam vervolgt, dan noemen ze het 'sociale reconstructie'. Spreekt een westerse journalist of diplomaat daar schande van, dan wordt zijn kritiek afgedaan als racistisch.¹¹⁸

In het fragment beschrijft Van Dis een duidelijk stereotype van de Afrikaanse journalist. Ze dienen hun regering en zijn er niet om informatie te verschaffen, maar om de man met de macht naar de mond te praten. Vervolgens geeft hij aan dat wanneer een westerse journalist, implicerend dat dat wel iemand is die objectief en onafhankelijk is en meerdere kanten van het verhaal wil belichten, zoals van Dis, daar schande van spreekt, het onterecht wordt weggezet als racisme. Dat is ook het effect van het stereotype. Van Dis haakt aan bij het beeld dat ministeries corrupt zijn, hij neemt bijvoorbeeld broden mee op reis om douanebeambten om te kopen,¹¹⁹ om westerse journalisten vervolgens impliciet integere en objectieve eigenschappen toe te kennen. Zelf geeft hij vervolgens twee pagina's later toe te hebben gedaan waar hij de Afrikaanse journalisten eerst van beschuldigt:

Vroeger schreef ik over Afrika zoals ik wilde. Ik verzweg wat ik zag: de minachting voor mensenrechten, de corruptie, de feodale houding van de autoriteiten. Bang als ik was thuis de racisten in de kaart te spelen, niet wetend dat ik eigenlijk zelf een racist was door zo voorzichtig te doen en alles te prijzen wat zwart was.¹²⁰

Van Dis heeft daarvoor net een vluchteling gesproken uit het oorlogsgebied in Mozambique. Die heeft hem verteld over de schending van de mensenrechten en hoe hij als klein jongetje werd ingelijfd in een van de oorlogstroepen om daar vervolgens tien jaar vastgehouden te worden. Daarna spreekt een ambtenaar van het ministerie waar Van Dis op zijn visum zit te wachten de jongen tegen. Hij moet liegen en is vrijwillig bij het leger gegaan op tienjarige leeftijd. Vervolgens dringt de beambte bij

¹¹⁸ Van Dis 1991, p. 125.

¹¹⁹ Van Dis 1991, p. 20.

¹²⁰ Van Dis 1991, p. 126.

Van Dis aan om toch vooral mooie dingen over Afrika te vertellen, waar de schrijver vervolgens weer niet op reflecteert.

In een ander dorp dat Van Dis bezoekt, wordt een gebeurtenis niet ontkend, zoals bij de gevangenschap van het jongetje, maar gewoonweg verzwegen. Wanneer hij weer terug in zijn hotel is na een bezoek aan het door oorlog getroffen dorp, leest Van Dis in de krant dat er een aanval is geweest op het dorp en dat er bij deze aanval twintig menen zijn gedood. Ook is er een onbekend aantal mannen ontvoerd. Van Dis heeft tijdens zijn bezoek aan geen enkele dorpsbewoner iets gemerkt. Hoewel hij telkens benadrukt verschillende kanten van het verhaal te willen vertellen en niet reflecteert op de stereotypen die anderen uiten, vraagt hij zich nu hardop af 'Hoe geschift zijn ze in dit land? Waarom liet niemand in het dorp wat merken?'.¹²¹ De *unreadability* van 'de ander' laat Van Dis hier 'de ander' omschrijven als een achterlijk volk, maar hij wijst het toe aan de hoeveelheid geweld dat de mensen moeten verwerken: 'Misschien was het verdriet niet te delen.'¹²² Het effect van dit fragment is dat het benadrukt hoe pijnlijk alledaags de oorlog is geworden. Dat komt ook terug wanneer Van Dis met anderen spreekt.

Wanneer hij met een van de twee zakenmannen, Zimbabweaan Peter, praat over de oorlogen die in het land hebben plaatsgevonden, komen ook de stereotypen ter sprake waarmee de blanken worden omschreven. Wanneer Peter voor zijn werk praat met een Zuid-Afrikaanse minister en opmerkt dat er in kranten niets over opstanden wordt geschreven, wordt hem door de minister verteld dat hij toch wel tussen de regeltjes kan lezen, waarop Peter zegt: 'Ik heb nooit geleerd tussen de regels te lezen en al die gehersenspoelde witte stakkers ook niet.'¹²³ Met al de witte stakkers bedoelt hij de Zuid-Rhodesiërs, het gebied dat sinds het eind van de kolonisatie van de Britten Zimbabwe heet. Ook zegt Peter zich 'zo hopeloos wit' te voelen.¹²⁴ De erfenis van de kolonisatie is nog steeds aanwezig in het land.

Ook wanneer Van Dis in China spreekt met een gids, wordt hij op de kolonisatie van Formosa door de Nederlanders gewezen.¹²⁵ De onschuld jegens het koloniale verleden dat Wekker noemt, voelt Van Dis in eerste instantie ook. Hij zegt dat de Chinezen ook koloniseerden in Oost-Afrika en wuift de uitspraak weg. Op deze manier stelt hij zijn positie van onschuldige weer veilig, zoals Wekker betoogt. De gids

¹²¹ Van Dis 1991, p. 81.

¹²² Van Dis 1991, p. 81.

¹²³ Van Dis 1991, p. 51.

¹²⁴ Van Dis 1991, p. 51.

¹²⁵ Van Dis 1987, p. 34.

kijkt Van Dis echter kwaad aan wanneer hij dat zegt en hij schrijft 'maar hij keek mij echt kwaad aan en ik voelde mij nog schuldig ook.'¹²⁶

Zijn verwoording brengt verbazing met zich mee. Deze uitspraak heeft als effect op de lezer dat Van Dis zich niet schuldig hoeft te voelen en hij zegt daarmee dat ook de lezer zich niet schuldig hoeft te voelen. Vervolgens schrijft Van Dis dat Confucius handel een minderwaardige bezigheid vond en dat hoewel de Chinezen ver op Europa vooruit waren in de twaalfde eeuw, het hen ontbrak aan een zakeninstinct om iets met die voorsprong te doen. De Chinezen moeten de Europeanen met andere woorden dankbaar zijn voor hun kolonisatie. De ongelijkheid die in de machtsrelaties en stereotypen terug is te zien, wordt verder onderzocht in het volgende hoofdstuk met de topoi die Mary Louise Pratt beschrijft.

2.3 Besluit

De stereotypen positioneren Van Dis in de reisverhalen tegenover en boven de Afrikanen (het is een *process of othering*), waarbij de *unreadability* van Boehmer een grote rol speelt in de vorming van deze stereotypen. Chinezen hebben volgens Van Dis vreemde en smerige gewoonten en hij als superieure westerling heeft die gewoonten niet en komt daarmee boven hen te staan. Wanneer andere personages uit angst of vervreemding stereotypen gebruiken, zoals *In Afrika*, reflecteert Van Dis niet op de uitspraken, maar hij zegt wel meerdere keren beide kanten van verhalen te willen belichten. In Afrika gaat dat makkelijker dan in China, vanwege de taalbarrière. Ook al worden in beide werelddelen ook stereotypen van de blanken beschreven, toch is de relatie tussen Van Dis en 'de ander' geen gelijke machtsrelatie. De koloniale denkbeelden zijn in allebei de reisverhalen nadrukkelijk aanwezig.

Van Dis vindt ook het gevoel van schuld over de kolonisatie van de Chinese kustgebieden door de Nederlanders niet op zijn plaats, maar wuift het schuldgevoel juist weg. In de relaties van zowel de Aziatische als de Afrikaanse landen die hij beschrijft, neemt Van Dis deze superieure positie in, die ik in het volgende hoofdstuk zal analyseren met de topoi die Pratt noemt.

¹²⁶ Van Dis 1987, p. 34.

Hoofdstuk 3

Met de complimenten van Van Dis

3.1 De superieure kolonisator

Mary Louise Pratt gebruikt de term *contact zone* om de sociale ruimte te benoemen waarin mensen met een verschillende culturele achtergrond elkaar ontmoeten. In deze zone vindt er een uitwisseling plaats van verschillende talen, gebruiken en culturen. Ook al is het een wisselwerking, toch is er volgens Pratt nooit sprake van een gelijke machtsrelatie.

Wanneer bijvoorbeeld de schrijver als kolonisator de inheemse bevolking ontmoet, vallen hem dingen op aan 'de ander'. Eigenschappen die hij zelf niet heeft, worden beschreven. Het lijkt er soms op dat 'de ander' positieve eigenschappen krijgt toebedeelt, maar toch blijkt de kolonisator altijd de superieure eigenschappen aan zichzelf toe te kennen. Er is sprake van een ongelijke machtsrelatie en de kolonisator wordt met superieure eigenschappen omschreven.

Een ander voorbeeld van deze ongelijke machtsrelatie is de tegenstelling beschaafd-onbeschaafd. De kolonisator komt in contact met de gekoloniseerde en maakt bijvoorbeeld kennis met de eetgewoonten van 'de ander'. Pratt schrijft in het geval van deze tegenstelling over het eerder genoemde verhaal van reiziger Paul Du Chaillu, die naar Congo reisde en kennis maakte met de inheemse bevolking. De bevolking at slangen- en gorrillavlees. Dat zou de schrijver zelf nooit doen, want het eten van slang is als het eten van de duivel en het eten van gorrillavlees staat in die tijd gelijk aan kannibalisme. De eetgewoonten worden beschreven als onbeschaafde eetgewoonten, waardoor Du Chaillu zichzelf beschaafde kenmerken toeschrijft.¹²⁷

In het vorige hoofdstuk stonden stereotiepe omschrijvingen van 'de ander' centraal. De representatie van 'de ander' in de reisverhalen waarbij Adriaan van Dis op het eerste gezicht een gelijke machtsrelatie beschrijft, of juist positieve eigenschappen aan 'de ander' toekent, maar waarbij hij toch zichzelf de superieure kenmerken toewijst, analyseer ik in de volgende paragraaf.

3.2 Ongelijke machtsrelaties

Zoals ik eindigde in het vorige hoofdstuk, schrijft Van Dis in *Een barbaar in China* dat de Chinezen in de twaalfde eeuw hun tijd ver vooruit waren:

¹²⁷ Pratt 2008, p. 210.

Het Westen heeft nu eenmaal geen Confucius gekend die de handel een minderwaardige bezigheid vond. Elke Chinees weet dat zijn land in de twaalfde eeuw Europa ver vooruit was op het gebied van voedselvoorziening, scheepsbouw, stedenbouw en drukkunst, maar het ontbrak hun toen aan het niets ontziende zakeninstinct dat Europeanen hielp om met andermans uitvindingen een supermacht te bouwen.¹²⁸

In dit fragment lijkt Van Dis in eerste instantie de Chinezen niet gelijkwaardig te beschrijven, maar zelfs beter dan de Europeanen. Ze waren hun tijd ver vooruit en ze waren eigenlijk veel beter dan de Europeanen. Daarna schrijft Van Dis echter dat het de Chinezen ontbrak aan een zakeninstinct, want dat hadden ze niet meegekregen uit de filosofie van Confucius. Deze filosoof is de grondlegger van de humanistische filosofie in China en wordt daarom ook wel de 'Leermeester van tienduizend generaties' genoemd.¹²⁹ Doordat het de Chinezen aan het zakeninstinct ontbrak, ging Europa met hun uitvindingen aan de haal om een supermacht te bouwen. Het effect van deze manier van de eigenschappen van de Chinezen beschrijven is dat de machtsrelatie alsnog ongelijk is. De Europeanen hebben wel het zakeninstinct en zijn bereid om hard te werken, in tegenstelling tot de Chinezen. Ze hebben veel, maar benutten het te weinig, zo is het patroon dat in *Een barbaar in China* te lezen is met de topos die Pratt terugziet in zowel de koloniale als de moderne reisverhalen.¹³⁰

Daarnaast zijn de Chinezen volgens Van Dis onterecht vol van zichzelf:

Zo zou elke Chinees vervuld zijn van 's lands geschiedenis. Elk karakter dat hij leert confronteert hem met duizenden jaren beschaving. [...] Ze zijn geobsedeerd door het verleden omdat er zoveel van is. [...]

Ook het gebrek aan haast en doelmatigheid zou te verklaren zijn uit en besef van eeuwigheid. Waarom harder werken, hogere productiequota halen als je land toch het uitmuntendste ter wereld is en elke persoonlijke inspanning telt als een korrel zand in de woestijn.¹³¹

Van Dis beschrijft eerst de duizenden jaren van beschaving die China rijk is. Vervolgens koppelt hij deze positieve eigenschappen van China aan een spottende representatie van het werketos van de Chinezen. Juist doordat er zo veel geschiedenis is, zou individuele inspanning niet opgemerkt worden en niet meetellen. Het effect van deze beschrijving is een bijdrage aan het patroon van de Chinees als minder harde

¹²⁸ Van Dis 1987, p. 34.

¹²⁹ Schipper 2014, p. 13.

¹³⁰ Pratt 2008, p. 9.

¹³¹ Van Dis 1987, p. 33.

werker dan de Europeaan. Van Dis krijgt als Europeaan de superieure eigenschappen weer toegewezen en staat boven de Chinezen. Een compliment voor de Chinezen blijkt op deze manier toch vooral een compliment voor de identiteit van Van Dis te zijn.

Deze vorm van representeren van 'de ander' komt regelmatig voor in teksten uit de koloniale tijd. Bijvoorbeeld in *Land- en zeetogten in Nederland's Indië* (1897) van Johannes Olivier. Olivier beschrijft de Javanen positief, maar zegt vervolgens dat ze gelukkig zijn met de hele dag niets doen en dat de arbeid die ze verrichten heel gering is.¹³² Het lijkt alsof hij de Javanen een compliment geeft, maar impliciet representeert hij ze juist negatief ten opzichte van zichzelf. Van Dis representeert 'de ander' op vergelijkbare wijze.

Hij zet in het derde deel zelfs alle reizigers die iets willen kopen in China tegenover de verkopende Chinezen:

Over de toonbank springen en een warme broek voor de winter van de plank grissen omdat de verkoopster te sloom is een hand uit te steken of met je vuist op een raam bonzen omdat de kaartjesverkoopster eerst haar stripboek moet uitlezen, och, dat hoort zo bij de dagelijkse ergernissen van de Chinareiziger. Je verliest weleens je geduld in dit land van telraamschuivers, boninvullers en sipkijkers.¹³³

Het effect van de representatie van Van Dis weer dat Chinezen geen handelsgeest hebben en het ook maar vermoeiend vinden dat ze hem aan winterkleding moeten helpen, die hij niet mee heeft genomen, want de serveerster in Amsterdam zei hem immers dat het tijdens zijn reisperiode overal bloedheet zou zijn. Dit is opvallend, omdat in koloniale werken de Chinezen vaak als handelaren worden beschreven, ten opzichte van de passieve Indische bevolking, zoals wanneer Justus van Maurik de Chinese markt op Java beschrijft in *Indrukken van een Tòtòk* (1897). De Chinezen zijn druk bezig met verkopen en boekhouden, terwijl de Javaanse bevolking vooral uitrust.¹³⁴ Nu worden de Chinezen door Van Dis juist passief beschreven, omdat zij voor hem 'de ander' zijn. 'De ander' krijgt met andere woorden altijd de negatieve eigenschappen toebedeeld, ten opzichte van degene die representeert, ook al vallen die representaties buiten het bestaande patroon, zoals de representatie van Van Dis hier buiten het bestaande patroon van de representatie van Chinezen valt.

De Chinezen voldoen kortom niet aan het positieve beeld dat Van Dis van tevoren had:

¹³² Olivier 1827, p. 59.

¹³³ Van Dis 1987, p. 57.

¹³⁴ Van Maurik 1897, p. 20.

Mijn droombeeld van wat Chinezen waren is aan tafel ontstaan wanneer mijn in Indië geboren vader boven de dampende rijst vertelde hoe hij in het Jappenkamp zijn leven aan de Chinezen te danken had. [...] De Chinezen waren zijn helden en elk neefje en nichtje van zijn kant dat ook maar een beetje spleet oog toonde, werd vol trots op Chinese voorouders gewezen.

Nu zit ik tussen echte Chinezen en ik geloof niet dat ik ze aardig vind.¹³⁵

Van Dis had een beeld van de Chinezen als helden, maar hij representeert hen in het reisverhaal op stereotiepe wijze als vieze mensen met vreemde gewoonten, met een gebrek aan handelsgeest en een tekort aan enthousiasme tegenover reizigers. Hij vergelijkt China vervolgens met Afrika, waar hij al eerder geweest is: 'Zo thuis als ik mij in Afrika voelde – de muzikaliteit, de spontaniteit en het je aanraken als ze een verhaal vertellen, ook in streken waar ik geen woord verstond – zo onthuis voel ik mij in China. Ik vind de Chinezen afstandelijk en cynisch in de omgang.'¹³⁶ Van Dis voelt zich meer thuis in Afrika, maar ook in zijn reisverhaal over Afrika zijn de machtsverhoudingen van de relaties die hij representeert ongelijk. Hij noemt de Afrikanen in het voorgaande citaat spontaan en benadrukt het feit dat ze hem aanraken wanneer hij met ze praat. Het effect daarvan is dat Van Dis de mensen uit Afrika representeert als kinderlijk en impulsief.

De ongelijke machtsrelatie wordt al duidelijk aan het begin van *In Afrika* wanneer een tuinman in *Zimbabwe* tegen hem roept dat hij zachter moet lopen naar de taxi. Van Dis rent naar de taxi en de tuinman zegt hem: 'Stap zacht, master.', waarop Van Dis tussen haken reflecteert: '(Ja, hij zei master, zoals een bedelaar hier baas tegen mij zei. Zijn het mijn blote knieën, zie ik eruit als een Boer?)'¹³⁷ Van Dis schijnt nog te denken dat het ligt aan de manier waarop hij zich kleedt, maar in het verhaal wordt duidelijk dat hij aangesproken wordt als een meerdere, omdat hij wit is. De ongelijke machtsrelaties zijn nog steeds aanwezig als een erfenis van de koloniale tijd.

Van Dis en zijn reisgenoten willen vooral 'gewoon' doen tegenover de zwarte soldaten: 'Het leek wel of we alle vier wilden laten zien hoe goed en gewoon we met de Afrikanen waren. Claus zei: 'I am proud of zee Zimbabwean Armee.' Geen soldaat begreep hem, maar ze knepen allemaal in zijn duim.'¹³⁸ Het effect van deze representatie is dat het juist de ongelijke relatie tussen de witte reizigers en de zwarte Afrikanen benadrukt. De ongelijke machtsrelatie zoals Pratt die beschrijft, komt als een patroon terug in het hele reisverhaal. Van Dis slaapt in een oud-koloniale villa aan

¹³⁵ Van Dis 1987, p. 60.

¹³⁶ Van Dis 1987, p. 60.

¹³⁷ Van Dis 1991, p. 10.

¹³⁸ Van Dis 1991, p. 24.

het strand 'omdat we wit zijn en de majoor hoog'¹³⁹ en als een aantal Afrikaanse mannen Van Dis wenken, vragen ze aan hem "malangu, malangu – blanke, maar eigenlijk betekent het baas – of de malangu dorst heeft?".¹⁴⁰ In de manier waarop Van Dis aangesproken wordt, blijkt telkens hoe hij vanzelfsprekend de superieure persoon in de relatie, hoe hij boven 'de ander' staat.

Toch reflecteert de schrijver hier wel op de vorm van sturing geven aan het land door de Europeanen die nog steeds aanwezig is als hij zijn reis maakt. Hij heeft het over vrijwilligerswerk en ontwikkelingswerk. Van Dis wil in Mozambique graag mee met het vliegtuig naar Maputo, maar de plekken zijn schaars. Over het bemachtigen van een vliegticket zegt hij:

Alleen, zonder bagage, maak ik meer kans dan het Amerikaanse echtpaar dat uit de sandalen springt van ongeduld om in de noordelijkste provincies voort te mogen gaan met het sociale communicatieproject. 'Videofilms maken met jongeren' in een streek waar het schoolboek ternauwernood is doorgedrongen. De blanke zoekt een taak in Afrika, of zoals een westers diplomaat me zei: 'Afrika is een paradijs voor witte mislukkelingen.'¹⁴¹

Van Dis beschrijft een schoolproject waarbij film wordt gebruikt op een plaats waar schoolboeken nog niet eens zijn doorgedrongen. De blanke zoekt een manier om de Afrikanen te helpen, maar doet dat volgens Van Dis niet op een manier die zou bijdragen. Impliciet laat hij merken dat er helemaal niet nagedacht wordt door de vrijwilligers over een manier om de mensen passend te helpen. In plaats daarvan leggen de westerlingen de mensen in Mozambique iets op vanuit hun eigen leefwereld. Het effect van deze representatie is toch om ook op een andere manier naar ontwikkelingswerk te kijken, zoals Van Dis die kijkt ook probeert op te wekken wanneer hij met een pater praat die in Afrika het christelijk geloof komt brengen:

'Maar is het niet een beetje arrogant om hier een nieuwe godsdienst te brengen?' 'Ach nee,' zegt pater Dik, 'de mensen zullen hier zeker zalig worden, ook zonder doopsel. We dwingen ze tot niets, wie zich aanbiedt is welkom, maar dan wel onder zekere voorwaarden.'¹⁴²

¹³⁹ Van Dis 1991, p. 39.

¹⁴⁰ Van Dis 1991, p. 97.

¹⁴¹ Van Dis 1991, p. 89.

¹⁴² Van Dis 1991, p. 114.

Ook wanneer Van Dis met de andere pater praat, wordt de ongelijke machtsrelatie tussen hem en de paters duidelijk:

De oude vrouwen noemt hij mama en waar hij ook loopt, overal wordt pater Hans met een lach begroet. 'Negers zijn zulke blijе mensen,' zegt hij thuis aan tafel.

Zelfs zijn de paters ook blij, op een haast kinderlijke manier. Die glimlach als ze over 'negers' praten, het hoofd schuin naar beneden. Ze zijn ook dankbaar voor alles, dankbaar voor de vruchtenpudding en de aardappelen van thuis ('Eten jullie nooit eens maïs of maniok?' 'O nee,' zegt pater Hans, 'dat is voor de negers.'). Dankbaar ook voor de Wereldomroep alsof God dat geleuter zelf door zijn hemelen tot onder dit nederige dak geleidt.¹⁴³

Deze representatie van Van Dis is naar mijn mening tweeledig. Ten eerste worden de mensen die naar de kerk komen door de pater beschreven, waarbij de focalisatie bij Van Dis ligt, alsof het blijе, maar simpele mensen zijn. Ook wordt er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen voedsel voor de paters en voor de 'negers'. Het effect van deze omschrijving van de kerkgangers en het verschil in het voedsel dat ze eten, is het bovenaan zetten van de paters. Ze staan boven de kerkgangers.

Ten tweede maakt Van Dis duidelijk dat hij zelf de superieure persoon is wanneer het aankomt op het nadenken over ontwikkelingswerk en de manier van aanspreken van de Mozambikanen. Van Dis zet het woord 'neger' ook tussen aanhalingstekens, waarmee hij laat zien dat het een verouderde term is met een bepaalde connotatie. Een term die hij daarom nooit zelf zou gebruiken. Daarnaast representeert hij de paters als eenvoudige lieden. Ze zijn zo nederig en naïef in hun geloof en in het nadenken over ontwikkelingswerk, in tegenstelling tot Van Dis die wel in staat is te reflecteren op de werkzaamheden van de paters in Mozambique. De relatie tussen Van Dis en 'de ander' in de reisverhalen is er geen van gelijke macht, zelfs nu het gaat over de relatie tussen drie blanke mannen.

3.3 Besluit

De machtsrelaties die in de beide reisverhalen worden gerepresenteerd door Van Dis zijn naar mijn mening ongelijk. Pratt schrijft in haar handboek dat in de koloniale reisverhalen de machtsrelaties soms gelijk lijken te zijn, doordat 'de ander' wel positieve eigenschappen krijgt toebedeeld, maar deze relaties blijken uiteindelijk altijd van ongelijke aard, doordat de schrijvers zichzelf de superieure eigenschappen toeschrijven. Complimenten over 'de ander' blijken telkens toch complimenten voor

¹⁴³ Van Dis 1991, p. 118.

Van Dis als vertegenwoordiger van het Westen te zijn. In de beide reisverhalen zijn deze ongelijke machtsrelaties terug te zien.

In *Een barbaar in China* komt de topos van de Chinees als trage werker met een gebrek aan handelsinstinct als een patroon terug. Ze zijn onterecht vol van hun eigen geschiedenis en cultuur en verzaken daardoor in het drijven van handel. Ook al zijn niet alle gebieden van China door Nederland gekoloniseerd en wordt er misschien minder aandacht aan geschonken in de huidige tijd dan aan de kolonisatie van gebieden in Afrika, toch wordt de ongelijke machtsrelatie naar mijn mening duidelijk gerepresenteerd door Van Dis. In *In Afrika* is het machtsverschil vooral te merken in de tegenstelling wit-zwart.

Van Dis wordt als witte man meteen met 'baas' en 'master' aangesproken, vanwege zijn huidskleur. Hij vraagt zich eerst nog af of dat aan zijn kledingstijl ligt, maar verderop in het verhaal wordt het duidelijk dat de witte mens nog steeds bepaalde privileges heeft, zoals het slapen in een oud-koloniaal huis. Van Dis reflecteert wel op de koloniale tijd en het feit dat de Europeanen in Afrika nog steeds actief zijn met ontwikkelingswerk en vrijwilligerswerk. Hij reflecteerde eerder niet op de stereotypen die anderen uitten, wat ik in het vorige hoofdstuk heb besproken. Er wordt volgens hem te weinig rekening gehouden met de bevolking en noemt het werk van de paters zelfs 'een beetje arrogant'. Hierdoor wordt niet alleen de ongelijke machtsrelatie tussen de witte en de zwarte mens door Van Dis gerepresenteerd, maar ook tussen hem en de 'weldoeners' uit Europa. De schrijver plaatst zich als superieur persoon boven hen, omdat hij wel nadenkt over de aard van het ontwikkelingswerk en hoe het wel (of in dit geval volgens hem juist niet) aansluit bij de cultuur van de Afrikaanse bevolking.

Het koloniaal discours overtuigend aanwezig, omdat de topos die Pratt noemt als een patroon terug te vinden zijn in het verhaal. Van Dis plaatst zich niet alleen tegenover 'de ander' uit het vreemde land dat hij bezoekt, maar ook tegenover de andere Europeanen die minder elitair zijn dan hij, die zich vasthouden aan religie en onderwerpen als ontwikkelingswerk en vrijwilligerswerk niet kritisch genoeg bekijken. Daarmee is er een breder patroon te zien wanneer Van Dis 'de ander' beschrijft. Een patroon dat in dit geval niet zijn wortels heeft in het koloniaal verleden, maar juist in de praktijken die zich nog steeds voordoen in de landen die hij bezoekt waarbij de eigen levenswijze aan 'de ander' wordt opgedrongen. Van Dis reflecteert dan wel op de rol die ontwikkelingswerk nu nog speelt in de voormalige kolonies.

De ongelijke machtsrelatie krijgt ook vorm in de tegenstelling barbararen-beschaafden. In het volgende hoofdstuk analyseer ik het effect van deze oppositie en

bespreek ik ook de theorie van Maria Boletsi, waarin ze pleit voor een nieuwe invulling van het begrip 'barbarij'.

Hoofdstuk 4

Een rare man uit een raar land

4.1 Barbaarse leeshouding

Maria Boletsi beschrijft in *Barbarism and its Discontents* (2013) hoe het woord 'barbarij' niet meer de oorspronkelijke betekenis heeft die het ooit had. Deze oorspronkelijke betekenis van het woord, afgeleid van het Griekse 'bar bar', besloeg de onverstaaenbaarheid van 'de ander'. Het was een uitleg die dichtbij de letterlijke vertaling van het woord stond. Nu heeft het begrip volgens Boletsi een andere betekenis gekregen, meestal in de context van een binaire oppositie; barbarij tegenover beschaving. De beschaafde mens tegenover de barbaar.

Deze nieuwe betekenis van het woord stelt volgens Boletsi geen inherente kwaliteiten van een persoon of taal centraal, maar juist de herhaling van het woord in verschillende contexten en de effecten die het woord heeft ten opzichte van andere woorden geeft het de negatieve connotatie.¹⁴⁴ Juist door het begrip barbarij tegenover beschaving te plaatsen, krijgt het woord barbaar zijn betekenis. Deze tegenstelling is volgens Boletsi een valse tegenstelling. Niet alleen heeft de 'beschaafde' mens deze tegenstelling telkens herhaald, ook is de invulling van dit systeem door hen bedacht. In deze oppositie is de beschaafde mens die de vergelijking tussen hem en 'de ander' maakt, altijd de winnaar.

Boletsi wil nuance aanbrengen in de terminologie en ze stelt daarom een leeshouding voor die ze *barbarian allegory* noemt.¹⁴⁵ De allegorie nodigt uit om te lezen zonder de vooronderstelling dat de betekenis van een tekst te achterhalen is.¹⁴⁶ De betekenis ligt niet vast, maar elk deel van een tekst refereert naar een ander deel van de tekst en ook die betekenis staat niet vast. Je gaat er met deze manier van lezen dus vanuit dat de ware inhoud van een tekst niet te achterhalen is, maar juist constant in beweging is. Op deze manier reikt Boletsi een kans aan om een nieuwe invulling aan het woord 'barbaar' en de tegenstelling barbarij-beschaving te geven. Ze ontkent de bestaande tegenstelling en de bestaande invulling van het begrip niet, maar ze nodigt wel uit om verder te kijken.

In de volgende paragraaf onderzoek ik de representatie van de barbaarse elementen, het woord 'barbaar' en de genoemde tegenstelling in de reisverhalen van Adriaan van Dis.

¹⁴⁴ Boletsi 2013, p. 3.

¹⁴⁵ Boletsi 2013, p. 140.

¹⁴⁶ Boletsi 2013, p. 160.

4.2 Stemloze barbaren

Zoals in de vorige twee hoofdstukken besproken is, komt in *In Afrika* de tegenstelling zelf-ander telkens terug. Van Dis neemt bij deze representatie de superieure positie in. Hij is niet alleen wit, maar kent zichzelf ook de eigenschappen van een objectieve journalist toe. Hij is beter dan de Afrikaanse journalisten en hij is iemand die, in tegenstelling tot de paters en de Amerikaanse ontwikkelingswerkers, wel kritisch nadenkt over ontwikkelingswerk en evangelisatie. Over barbarij en beschaving spreekt Van Dis niet letterlijk in dit reisverhaal, totdat hij in Mozambique naar de grens rijdt met de auto om deze over te steken naar Zuid-Afrika. Hij rijdt mee met José Mateus, die werkt in een kamp voor economische vluchtelingen. Van Dis krijgt een rondleiding door het kamp, waar Mateus de vluchtelingen omschrijft als 'beesten'.¹⁴⁷ De levensomstandigheden zoals Van Dis deze beschrijft zijn voldoende, maar telkens maken de vluchtelingen het sanitair vies en snijden ze met messen de nieuwe matrassen stuk. Mateus is toe aan een ijskoud biertje en neemt om die reden Van Dis mee over de grens.

Ze rijden eerst door 'niemandsland': 'Bejaarde vrouwen en kinderen lopen ons tegemoet, ze kijken schichtig om zich heen. De kinderen dragen lappen en dekens. 'Die komen uit hun bed. De grensbewakers laten ze 's nachts achter de hekken slapen, daar zijn ze veilig voor bandieten.''¹⁴⁸ Na dit fragment schrijft Van Dis:

Hier begint de rijke wereld al: de weg is schoon, geen wrakken, geen afval in de bermen. De elektrische grens blijft verborgen in het groen. Aan de Zuidafrikaanse kant hoor ik vertrouwde klanken. De mannen bij de slagboom spreken Afrikaans. Ik moet me beheersen ze niet aan te spreken. Papieren zijn niet nodig, maar na het laatste hek worden we toch teruggeroepen. Een man in een korte broek met gele sokken komt ons achternagerend. Moet ik alsnog mijn paspoort laten zien? Hoe verklaar ik het ontbreken van een visum? Alle grenscomputers kennen me als 'ongewild persoon'.¹⁴⁹

Van Dis maakt een duidelijk onderscheid tussen de 'arme' en de 'rijke' wereld, tussen Mozambique en Zuid-Afrika. Daarbij herkent hij de klanken van het Zuid-Afrikaans, de taal die hij spreekt. Van Dis maakt niet letterlijk de oppositie van barbaren-beschaving, maar Mateus heeft vlak daarvoor wel de mensen in het opvangkamp bestempeld als beesten en Van Dis noemt de Zuid-Afrikaanse kant van de landsgrens rijk. Mateus vult de tegenstelling aan:

¹⁴⁷ Van Dis 1991, p. 152.

¹⁴⁸ Van Dis 1991, p. 154.

¹⁴⁹ Van Dis 1991, p. 154.

Tien minuten later parkeert Mateus zijn busje voor een kaal kantoor aan de rand van Komatipoort. Opgeverfd en aangeharkt, met geteerde trottoirs en in de steek gelaten kinderspeelgoed op de groene perken,

‘Terug naar de beschaving,’ zegt Mateus als hij de manshoge ijskast opent en ons ieder een sixpack toegooit.¹⁵⁰

De oppositie barbaren-beschaving wordt uiteindelijk ingevuld door Mateus. De mensen in de kampen van Mozambique zijn de barbaren, terwijl Mateus en Van Dis tot de beschaving horen, aan de andere kant van de grens in Zuid-Afrika. Het effect van deze representatie is dat Van Dis als beschaafd wordt omschreven samen met zijn reisgenoot en de Zuid-Afrikanen, een voormalige kolonie van Nederland, ten opzichte van de anderen in Mozambique.

Toch is dat niet de enige manier om de tekst te lezen. Van Dis is tegelijkertijd ook zelf een barbaar, op de manier die Boletsi omschrijft als de oorspronkelijke betekenis van het begrip. Van Dis is een vreemde. Hij is ongewenst in Zuid-Afrika. Hij zegt zelf: ‘Ik ben een gevangene’,¹⁵¹ omdat hij afhankelijk is van Mateus om weer terug te gaan naar Mozambique, waar hij wel officieel mag zijn. De ambivalente betekenis van het begrip barbaar, zoals Boletsi dat ook analyseerde in *Waiting for the Barbarians*, komt in dit fragment naar voren. *The Magistrate* is in de roman die Boletsi onderzoekt ook zelf een barbaar, net als dat Van Dis hier zelf de ongewilde vreemde is geworden.

De ambivalente betekenis van het begrip barbaar die Boletsi beschrijft met behulp van de leeshouding *the barbarian allegory* komt ook voor in het reisverhaal *Een barbaar in China*. Het woord komt om te beginnen letterlijk in de titel voor en daar komt meteen de ambivalentie van het begrip naar voren. Van Dis is degene die naar China gaat. Hij is de barbaar, suggereert de titel, niet de Chinezen die hij tijdens zijn reis heeft ontmoet. Het lijkt of Van Dis de oppositie barbaar-beschaving loslaat of omdraait, maar de betekenis van het begrip in het reisverhaal is niet eenduidig en door het verhaal heen in beweging.

Wanneer Van Dis de Oeigoeren tijdens zijn busrit in het eerste deel van het boek beschrijft, zegt hij dat zij voor de Han-Chinezen in de minderheid zijn, ‘barbaren, zoals alle vreemdelingen.’¹⁵² Van Dis zoekt aansluiting bij de oorspronkelijke betekenis van het woord. Het effect daarvan is dat hijzelf ook als een barbaar aangewezen kan worden. Hij is als Europeaan in China, maar vooral ook in de bus, in de minderheid.

¹⁵⁰ Van Dis 1991, p. 155.

¹⁵¹ Van Dis 1991, p. 157.

¹⁵² Van Dis 1987, p. 13.

In een dorp wordt hij 'een rare man uit een raar land' genoemd.¹⁵³ De Chinezen begrijpen Van Dis niet en andersom. Ook als zijn Franse reisgenoot, die een beetje Chinees spreekt, haar best doet om zich verstaanbaar te maken om voor haar en Van Dis schone lakens te regelen in een hotel, wordt het duidelijk dat zij de vreemdelingen zijn. De Chinezen zeggen haar letterlijk 'Wij verstaan u niet.'¹⁵⁴ Het effect van deze representatie is dat de onverstaanbaarheid wordt benadrukt. De oorspronkelijke betekenis van barbarij, 'bar bar', komt hier terug. De Chinezen zijn niet te begrijpen, Van Dis kan niet met ze communiceren. Dit is daarom het barbaarse element in de tekst. De Chinezen krijgen geen stem, omdat ze onbegrijpelijk zijn. Ze zijn verdwenen in de marge van het reisverhaal. De betekenis die aan hun identiteit wordt toegekend, is er een die volledig door Van Dis wordt gerepresenteerd. De Chinezen zijn in het licht van deze manier van lezen 'onleesbaar' naar de marge van het verhaal verdwenen.

Toch komt ook de andere betekenis van het begrip in het reisverhaal terug. Wanneer Van Dis met de bus door een dor gebied reist, waar mensen eigenlijk alleen werken en uit willen vertrekken, zegt hij dat geen Han-Chinees daar graag zou willen wonen, 'voor hen is dit de barbarij.'¹⁵⁵ Hij beschrijft een landschap en een situatie waarin mensen zonder plezier wonen. Niemand wil hier uit vrije wil zijn. Het effect van het gebruiken van woord 'barbarij' is dat er een situatie wordt gerepresenteerd door Van Dis waar je nog niet dood gevonden wilt worden. Het is een straf om daar te moeten zijn, in plaats van op een plek waar het wel fijn is om te wonen; de beschaving. De betekenis met de negatieve connotatie die het woord nu dankzij herhaling heeft gekregen volgens Boletsi, wordt ook door Van Dis gebruikt.

Ook die betekenis is ambivalent. Hij beschrijft tijdens een treinreis hoe hij zich bekeken voelt door de Chinezen. Dit verbindt Van Dis vervolgens aan een gebeurtenis uit de geschiedenis van China:

In Jiuquan wacht een gids die mij naar Dunhuang zal rijden, zeven uur ten westen van de spoorlijn. We zullen het zeshonderd jaar oude Jiayu-fort aan de Jiayuguan-pas bezoeken, de 'onneembare vesting onder de zon', ingeklemd tussen de met sneeuw bedekte Qilian-bergen en de zwarte manen van de Mazong-keten. Ik las dat de westwaarts reizende Han-Chinezen vroeger stenen tegen de fortwal gooiden, uit wanhoop, omdat zij het grondgebied van de barbaren moesten betreden.¹⁵⁶

¹⁵³ Van Dis 1987, p. 17.

¹⁵⁴ Van Dis 1987, p. 20.

¹⁵⁵ Van Dis 1987, p. 18.

¹⁵⁶ Van Dis 1987, p. 60.

De Han-Chinezen waren vroeger wanhopig en bang om de fortwal van 'de ander', de barbaar, te moeten betreden. Het effect van deze representatie van Van Dis is dat 'de ander' gelijk wordt gesteld aan een barbaar waar 'de ander' bang voor is. Het woord heeft nu de betekenis van 'de ander' waar je bang voor kunt zijn, evenals de betekenis van een vreemdeling, zonder de negatieve connotatie van het woord. Vervolgens schrijft hij dat hij zich die wanhoop wel voor kan stellen:

Ik kan mij iets van hun wanhoop voorstellen, reizen in een vreemd gebied waar je de taal niet lezen of spreken kunt, maakt onzeker en eenzaam. En ook de Chinezen laten niets na om je nog vreemder te maken dan je al bent. Ze komen kijken hoe ik zit, hoe ik een appel eet, mijn tanden poets, ik voel mij een aap in Artis.¹⁵⁷

Van Dis beschrijft hoe bekeken hij zich voelt door de Chinezen, omdat hij anders is. Dit terugkerende patroon gebruikt hij niet alleen om zichzelf te representeren, maar ook de Han-Chinezen en de Oeigoeren. Hij gebruikt het om groepen mensen als vreemdelingen te beschrijven, zoals hij dat tijdens dezelfde treinreis ook doet met de kinderen die hij eten geeft:

Tegen de avond, ter hoogte van Liujitai, toen de vrieskou het van de woestijnzon overnam en de illegale passagiers op de balkons van de passerende goederentreinen zich in lappen begonnen te wikkelen, zagen wij kinderen langs de spoorlijn schooieren. [...]

De kinderen werden bekogeld, uitgescholden, uitgelachen. Het struif droop langs hun haren. Ook mijn coupégenoten kregen er plezier in en gooiden bekers kokend water naar buiten. De gore avondlucht, het schaterende drietal en die kinderogen, het brandt nog als een dia in mijn hoofd. Ik deed niets, keek alleen maar en toen de trein stilhield gooide ik beschaamd mijn appels naar buiten. Ik voerde wilden.¹⁵⁸

Eerst beschrijft Van Dis zichzelf als een aap in Artis, omdat hij als vreemde wordt bekeken door de Chinezen in de trein. Hij is de barbaar in dit fragment. Vervolgens schrijft hij over de kinderen die langs de trein schooieren. Ze hebben een verwilderd uiterlijk, bedelen en zien er vies uit: 'Bedelkinderen... een tafereel dat je in elk Derde-Wereldland ziet, maar dit was anders. Ik had nog nooit zulke ogen gezien, koortsig in hun holle kassen.'¹⁵⁹ Van Dis is onder de indruk van wat hij ziet. Hij schrikt van het gelaat van de kinderen en van zijn medepassagiers die kokend water naar buiten

¹⁵⁷ Van Dis 1987, p. 60.

¹⁵⁸ Van Dis 1987, p. 61.

¹⁵⁹ Van Dis 1987, p. 61.

gooien om de kinderen af te schrikken. Vervolgens voelt hij zich beschaamd omdat hij de kinderen wel eten geeft, alsof het apen zijn. Van Dis verbeeldt de barbaar en de beschaving tegelijk. Het effect van het fragment waarin hij zichzelf beschrijft als aap is dat hij de lezer zich laat herinneren dat Van Dis de vreemdeling is. Daarna is hij de enige die wel eten geeft aan de kinderen, als beschaafde westerling, in plaats van het de kinderen nog moeilijker te maken. Het woord 'barbaar' heeft hier dus meerdere betekenissen.

De identiteit van Van Dis is ambivalent, soms als barbaar en soms als beschaafde westerling. De eigenschappen worden altijd door Van Dis aan zichzelf en 'de ander' toegewezen ten opzichte van iemand anders. Hij is de vreemdeling ten opzichte van de Chinezen of die gedragen zich onbeschaafd, ten opzichte van de beschaafde Van Dis. Toch hebben de representaties van de schrijver niet altijd de tegenstelling barbaar-beschaving in zich. Hij is vaak als barbaar de vreemdeling, een ander ten opzichte van 'de ander'. Dat patroon komt telkens terug: 'Je bent zo ongelijk dat je altijd verzekerd bent van een plaats. Chinezen gooien zij er gewoon uit, barbaren moeten zitten.'¹⁶⁰

Het boek van Boletsi is in 2013 gepubliceerd. Zij schrijft over hoe het politieke klimaat is veranderd na de aanslagen in de Verenigde Staten van 11 september 2001. De reisverhalen van Van Dis zijn eerder geschreven. Dit zou deels een reden kunnen zijn van het voorkomen van de betekenis van het begrip barbaar als vreemdeling. Het is de oorspronkelijke betekenis, zoals Boletsi die uitlegt. Het lezen van de verhalen met deze houding levert wel iets op. Van Dis representeert niet alleen 'de ander', maar ook zichzelf als vreemdeling en barbaar. De herhaling van dit patroon en deze betekenis van het woord, geven het begrip een ambivalente betekenis die niet vaststaat. Van Dis is zelf ook een ander geworden.

4.3 Besluit

The barbarian allegory geeft volgens Boletsi de lezer de kans om een verhaal op een andere manier te lezen. De tegenstelling barbarij-beschaving is naar haar mening vals en ze ontkent deze oppositie en de huidige invulling van het begrip barbaar niet, maar ze bepleit een nieuwe inhoud van het woord. Een betekenis die ambivalent is, niet vaststaat en die 'de ander' in 'een ander' kan veranderen.

Omdat Van Dis de taal niet spreekt, kan hij niet communiceren met de Chinezen. Deze onbegrijpelijkheid zorgt ervoor dat ze in de marges van de tekst verdwijnen. Dit is een barbaars element in de tekst wanneer je het verhaal met deze houding leest. De identiteit van de Chinezen is onkenbaar geworden en komt vooral

¹⁶⁰ Van Dis 1987, p. 19.

voor in stereotiepe beschrijvingen. In beide reisverhalen van Van Dis komt ook de tegenstelling barbarij-beschaving terug. Daarin heeft hij niet altijd de identiteit van beschaafde westerling. Daarnaast komt in *Een barbaar in China* ook de meer oorspronkelijke betekenis van het woord barbaar terug. In de titel komt deze invulling van het begrip al naar voren. Het effect van deze representaties is dat Van Dis de vreemdeling is in het land waar niemand hem verstaat. Tijdens zijn reis is hij ook 'een ander' voor degene die hij representeert als 'de ander.'

Naast de invulling van het woord barbaar en de representatie van 'de ander' in het koloniale discours, wordt er in de postkoloniale theorieën ook aandacht besteed aan het beschrijven van de omgeving en de natuur van een land in het koloniaal discours. In het volgende hoofdstuk bespreek ik de topos '*the seeing-man*' van Mary Louise Pratt, om vervolgens te onderzoeken of het koloniaal discours in de reisverhalen van Van Dis terugkomt.

Hoofdstuk 5

Teleurstelling en leegte

5.1 Met het oog bezitten

Behalve over de representatie van 'de ander' in het koloniale discours, schrijft Mary Louise Pratt in haar boek ook over de beschrijving van de omgeving en de natuur. Ze bespreekt daarbij de ongelijke machtsverhouding tussen de kolonisator en de gekoloniseerde en tussen de reiziger en het land dat hij bezoekt en waar hij over schrijft. Bij de eerste topos die Pratt noemt, *the seeing man*, speelt die ongelijke machtsrelatie een doorslaggevende rol.

Ze geeft daarbij het volgende voorbeeld: de witte mannelijke Europeaan kijkt van zijn balkon uit over het land waar hij is. Terwijl hij kijkt, maakt hij het landschap met zijn ogen tot zijn bezit. Als het land vervolgens beschreven wordt in koloniale reisverhalen, wordt het land daarbij vaak als leeg voorgesteld om de lezer ervan te overtuigen dat het niet door middel van geweld is overgenomen van anderen. Het land is immers leeg en lag zo vanzelfsprekend klaar om gekoloniseerd te worden. Het vroeg er als het ware om om in bezit genomen te worden.

Hoe kijkt van Adriaan van Dis in de reisverhalen over het land waar hij doorheen reist? Is hij een *seeing man*? Dat zal ik in dit hoofdstuk onderzoeken.

5.2 Misleidende pentekening

Wanneer Van Dis door Zimbabwe reist met de twee zakenmannen, komen ze een commandant tegen van de Frelimo-soldaten.¹⁶¹ Het is een bekende van een van de twee zakenmannen, dus de commandant staat erop om hen de omgeving te laten zien. Ze kijken uit over het land, niet vanaf een balkon zoals in het voorbeeld van Pratt, maar vanaf een heuveltop:

De heuveltop, we moesten alles zien. De pijpleiding, de rails – twee kwetsbare strepen in het ruige veld, en in de verte de hoogspanningskabels van de Cahora Bassa. Van de grenskant naderden drie stofwolken; 'vrachtwagens met koper uit Zambia,' zei Nzou. Zijn vinger danste door het landschap, we genoten van het uitzicht. 'Daar liggen de bandieten,' zei hij en zijn hand vormde een pistool dat naar een slinger in de weg wees.

¹⁶¹ ANP 2013. De Frelimo-soldaten verdedigden zich in een zestien jaar durende burgeroorlog tegen de rebellenbeweging Renamo. De Renamo-soldaten vochten tegen het bewind van Frelimo, omdat zij bang waren dat de regering Robert Mugabe zou steunen in het omverwerpen van de blanke regering. Het vredesakkoord werd getekend in 1992. Dit akkoord is in 2013 weer beëindigd.

Ergens naast een nog droge rivier hadden ze hun kampement. Ik keek door zijn verrekijker maar zag alleen wat verwaarloosde akkers.¹⁶²

Van Dis kijkt met commandant Nzou uit over het landschap. Nzou wil het allemaal laten zien, hij is trots op zijn soldaten en het kamp. Van Dis beschrijft hoe de commandant het landschap laat zien, vanaf een heuvel en met een vinger die 'danste door het landschap'. Ze genieten van het uitzicht. Terwijl ze op een heuvel staan te genieten van het uitzicht, is het rondom hen nog steeds oorlog. Soldaten liggen in de bocht en twee pagina's later komt er een soldaat om door *friendly fire*. Het lijkt op de heuvel de mannen nog niet te raken. Het uitzicht is mooi en Van Dis ziet alleen wat verwaarloosde akkers, kortom; er is niemand die het uitzicht kan verstoren. Het effect van deze representatie is dat het land beschreven wordt als iets dat dan wel niet vruchtbaar is, maar dat wel leeg is. Door het land leeg voor te stellen, maakt Van Dis het minder vreemd om te genieten van het uitzicht, terwijl onder zich een burgeroorlog woedt.

Toch worden niet al de reiservaringen van Van Dis positief beschreven. Hij vertelt de lezer in *Een barbaar in China* dat hij zich niet erg goed heeft ingelezen en geen vastgezet reisplan heeft gemaakt. Hij wil reizen zonder plan, want dat is volgens hem de 'aangenaamste manier'.¹⁶³ Van Dis heeft zich tijdens zijn reis verbaasd over het land, maar hij weet er eigenlijk nog steeds niets van. Alles wat hij weet komt uit wat berichten uit de krant en een half gelezen tas met boeken. Daar zegt hij vervolgens tussen haken over:

Ik las hier Tao Yuanming en Wang Wei, oude Chinese dichters, die zo mooi over stilte kunnen schrijven. Een Chinees landschap in woorden... en zonder mensen. Maar stilte kon ik er nergens vinden. In de steden is het zo druk als de Kalverstraat, er zijn veel te veel Chinezen om nog ergens rust te vinden. Een park moet je met tienduizenden kwetteraars delen. De streken om Shanghai of Peking zijn overbevolkt. Overal hoor je geschoffel of socialistische land- en tuinbouwberichten uit luidsprekers. [...] Een stad als een Chinese pentekening, beroemd om haar tientallen tuinen, achter muren verscholen lustoorden voor oog en geest; door Marco Polo nog beschreven om haar zesduizend bruggen – het Venetië van Azië.¹⁶⁴

Van Dis beschrijft in dit fragment hoe China er volgens de weinige werken die hij heeft gelezen uit hoort te zien. De rust lijkt in de pentekening in zijn gedachten centraal te

¹⁶² Van Dis 1991, p. 24-25.

¹⁶³ Van Dis 1987, p. 29.

¹⁶⁴ Van Dis 1987, p. 29-30.

staan. Vervolgens vindt Van Dis dat helemaal niet terug als hij werkelijk in de gebieden is die in de literatuur beschreven worden. Sterker nog, er is nergens rust te vinden, want er zijn volgens hem veel te veel Chinezen. Hij noemt hen zelfs 'kwetteraars'. Het effect van dit fragment is dat de inwoners van China door hun aanwezigheid het land eigenlijk verpesten. Ze wonen er, maar moeten ze echt met zo veel zijn en ook het hoge niveau aan herrie produceren? De ongelijke machtsrelatie die Pratt beschrijft wanneer de omgeving gerepresenteerd wordt, is hier terug te zien. Marco Polo loog overigens volgens Van Dis over de hoeveelheid bruggen, het waren er maar 359. Toch liep Van Dis die dag wel even door zijn pentekening, door de omgeving die hij zich voorgesteld had, totdat een man hem schreeuwend achtervolgde met de raad dat hij toch vooral van de stilte moest genieten.¹⁶⁵ Het werd dus alsnog een teleurstelling.

Hoewel de esthetisering van het landschap terug is te zien wanneer Van Dis in Afrika is, gaat het hem in China alsnog vooral om de aanwezigheid van de mensen wanneer hij de omgeving beschrijft. Naar mijn mening is Van Dis geen overtuigende *seeing man*. Wanneer je een omgeving mooi vindt, ontkom je niet aan esthetisering, of je nou in een voormalig gekoloniseerd gebied bent of op vakantie in Europa. Wel beschrijft hij de omgevingen in China negatief, omwille van de aanwezigheid van de Chinezen. De ongelijke machtsrelatie is hier als effect wel terug te zien. Bovendien voldoen de inwoners niet aan zijn verwachtingen. Een vergelijkbare beschrijving maakt Louis Couperus wanneer hij over een markt loopt in Algerije. Hij ziet dan een naaimachine staan op een traditionele markt en wordt boos.¹⁶⁶ Couperus had duidelijk een ander beeld van de Oriënt en dat beeld is veranderd, zoals het beeld dat Van Dis had van de Chinezen dat is veranderd. Hij is daardoor teleurgesteld.

Van Dis reflecteert wel op zijn representatie van het land: 'Chinakenners bekijken het land anders dan ik, die zo maar uit de lucht plof om de zijderoute te bereizen.'¹⁶⁷ Hij maakt het onderscheid tussen de Chinakenners en hemzelf. Aan het begin van de beschrijving, zegt hij dat hij het liefst reist zonder vooropgezet plan. Van Dis benadrukt dat hij in zijn eentje reist, zonder organisatie. Op het benoemen van zijn status als 'echte' reiziger en het beschrijven van het landschap zonder het mooier te maken, ga ik in het volgende hoofdstuk dieper in.

¹⁶⁵ Van Dis 1987, p. 30.

¹⁶⁶ Huigen 1994, p. 127.

¹⁶⁷ Van Dis 1987, p. 30.

5.3 Besluit

De beschrijvingen van de omgeving door Van Dis zijn verschillend van karakter. In Afrika staat de schrijver op een heuvel en kijkt hij uit over een leeg landschap, zodat er geen vraagtekens gezet hoeven te worden bij zijn aanwezigheid in een oorlogsgebied waar hij van het uitzicht staat te genieten. In China voldoet het uitzicht juist niet aan wat hij verwacht had, terwijl hij zich niet erg heeft ingelezen. De Chinezen zijn te prominent aanwezig en ze zijn met te veel om nog van de omgeving te genieten. Hier komt de ongelijke machtsrelatie uit het koloniaal discours wel terug in de beschrijving van de omgeving, al komt zijn teleurstelling vooral voort uit beeld van de Chinezen dat Van Dis had voor hij op reis ging en waar ze, net als in het geval van Couperus, niet aan voldoen. Van Dis is er om te genieten van zijn rust en de inwoners van China maken hem dat onmogelijk. Toch is Van Dis naar mijn mening geen overtuigende *seeing man*. Je ontkomt niet aan esthetisering als je iets omschrijft dat je mooi vindt.

Van Dis positioneert zich als iemand die misschien geen Chinakenner is, maar wel als een echte reiziger die er in zijn eentje op uitgaat om het land te ontdekken zonder vooropgezet plan. In het volgende hoofdstuk ga ik dieper op de beschrijving van de natuur in, waarbij ik ook de theorie van Culler zal bespreken over toerisme.

Hoofdstuk 6

Sprinkling it with little bits of Holland

6.1 Het paradijs

De tweede topos in het beschrijven van de omgeving en het vreemde land van Mary Louise Pratt is *the monarch-of-all-I-survey*. De witte Europese man kijkt naar de omgeving van het, bij voorkeur, derdewereldland en beschrijft wat hij ziet. Hij twijfelt daarbij niet aan de legitimering van zijn verblijf, want hij heeft het recht om er te zijn. Dit recht wordt bijvoorbeeld verkregen door ver teruggaande familiewortels in het gebied waar hij naartoe reist of het recht wordt verzwegen. Er worden verder geen woorden aan vuil gemaakt, de aanwezigheid van de reiziger is volstrekt vanzelfsprekend.

Het land wordt niet telkens hetzelfde gerepresenteerd. Het kan heel vruchtbaar worden beschreven, zoals in koloniale werken. De kolonisator zou dan wel gek zijn om het land niet in bezit te nemen, want dan zouden al die vruchten en grondstoffen verloren gaan. Het land wordt dan als rijk, vruchtbaar en paradijslijk voorgesteld. Daarbij kunnen bijvoeglijk naamwoorden gebruikt worden die in eerste instantie niet logisch geplaatst lijken te zijn, maar ontleend zijn aan de dominante cultuur. Kersenbloesem is in het voorbeeld van Pratt wit als sneeuw, terwijl er in dat gebied van Japan nooit sneeuw zal vallen. Het is niet noodzakelijk dat de vergelijking logisch is, want er wordt beeldend aan de lezer van de reisverhalen duidelijk gemaakt hoe de omgeving eruitziet. Dit fenomeen wordt door Pratt aangeduid als 'sprinkling it with some bits of England'.¹⁶⁸

Het landschap hoeft niet altijd mooi voorgesteld te worden. Juist een echte schrijver representeert het landschap zoals hij het aantreft.¹⁶⁹ Dit argument van de 'real writers' zoals Pratt hen noemt, gebruiken schrijvers om aan te geven dat zij er niets aan kunnen doen dat ze het land zo negatief beschrijven, zo troffen ze het nu eenmaal aan. Culler legt het beschrijven van de 'authentieke ervaring' uit aan de hand van de scheiding tussen toeristen en reizigers, waarbij reizigers zich superieur voelen aan de toeristen.¹⁷⁰ Ze gaan op zoek naar het land buiten de gebaande paden, naar de authenticiteit van het land. Paradoxaal genoeg moet die authenticiteit wel met bordjes aangegeven worden, anders is het niet 'echt' authentiek.

¹⁶⁸ Pratt 2008, p. 204.

¹⁶⁹ Pratt 2008, p. 221.

¹⁷⁰ Culler 1990, p. 4.

6.2 Echte schrijver en reiziger

Adriaan van Dis representeert de omgeving als een *real writer*, in de terminologie van Pratt. Hij maakt daarbij ook het onderscheid tussen zichzelf, als echte reiziger, en de toeristen. In de beschrijving van het Chinese landschap door Van Dis dat ik in het vorige hoofdstuk besprak, maakte hij een vergelijking tussen het drukke Chinese landschap en de Kalverstraat. Deze vergelijking komt vaker terug, als een Nederlands patroon door het Aziatische en Afrikaanse landschap. Van Dis beschrijft de Chinese muur als volgt:

De woestijn bedriegt. Naast de weg wenkt een duim in het zand, het restant van een tweeduizend jaar oude wachttorens van de Grote Muur. We lopen ernaartoe, het duurt een halfuur voordat we de ruïne bereiken. Onze tongen zijn dik van droogte, toch proeven we elkaar, met onze billen in het zand dat onder ons breekt als brosses speculaas.¹⁷¹

Van Dis representeert het zand van de woestijn naast de Chinese muur en hij doet dat in een vergelijking met brosses speculaas, dat iets typisch Nederlands is. De lezers kunnen zich daar iets bij voorstellen. Ook deze vergelijking is, net als de vergelijking die Pratt als voorbeeld gaf, niet logisch. Speculaas bestaat niet in China en doorgaans gaat niemand op een gigantisch koekje zitten. Toch kun je je als lezer iets voorstellen bij woestijnzand dat breekt als brosses speculaas. Het effect van deze representatie is het herkenbaar maken voor de lezer van de omschrijving. Bovendien eigent Van Dis zich het woestijnzand op deze manier toe, door het Nederlands te maken.

Ook wanneer Van Dis de omgeving in de Hunza-vallei omschrijft, gebruikt hij daarbij een vergelijking met het Nederlandse klimaat: 'Mijn eerste Hunza-nacht klinkt als een herfst in Holland; niet regen ruist, maar gletsjerwater dat onder de vloer doorsijpelt.'¹⁷² Hij vergelijkt het gletsjerwater met een herfst in Nederland. Alleen regent het in China op dat moment niet, maar komt het water naar beneden vanaf de gletsjer. Lezers kunnen zich weer iets voorstellen bij het geluid dat Van Dis van onder de vloer vandaag gehoord moet hebben en hij haalt daarmee weer een stukje Nederland naar China.

Naast de Nederlandse vergelijkingen in zijn omschrijvingen van de omgevingen van het vreemde land, vergelijkt Van Dis zichzelf ook telkens met andere reizigers. Hij ziet zichzelf niet als een Chinakenner, zoals eerder al is gezegd, maar hij

¹⁷¹ Van Dis 1987, p. 64.

¹⁷² Van Dis 1987, p. 98.

vindt het wel van belang om te benadrukken dat hij graag zonder plan reist en zonder organisatie. Hij wil bijvoorbeeld 'het ware Westen' van China ontdekken tijdens zijn busreis.¹⁷³ Daarbij is hij niet bang om dit authentieke beeld dat hij heeft van het land voor de lezer te beschrijven zoals hij het meemaakt:

Het oude en nieuwe lawaait hier door de straten, bussen naast ezels, in de verte giert een vliegtuig, klaar met de zoveelste dagtocht naar de beroemde Mogao-grotten. [...] De eerste hotels voor massatoerisme staan al in de steigers en op de reclameborden zie je grot-engelen het nieuwste model televisie aanprijzen.¹⁷⁴

Van Dis typeert een Chinese stad waarin het oude en het nieuwe lawaaierig naast elkaar bestaan. De ezels staan naast de bussen en de 'zoveelste dagtocht' is net voorbij. Ook beschrijft hij de huizen in de achterafstraten als 'modderkrotten' en ziet hij de eerste hotels voor massatoerisme gebouwd worden. Het effect van deze representatie is dat hij de lezer het idee geeft dat hij nog het laatste 'authentieke' beeld van de Chinese stad heeft kunnen beschrijven, voordat de toeristen toestromen. Hij maakt zijn beschrijvingen niet mooier dan ze zijn. Een 'real writer', zoals Pratt het beschreef. Maar hoe Van Dis zichzelf ook profileert als echte reiziger, op zoek naar de authentieke ervaring en het echte leven dat nog niet is aangetast door toeristen, toch blijft hij in de ogen van de Chinezen een toerist.

Van Dis krijgt bijvoorbeeld geen visum voor Zuid-Afrika. Hij mag er niet naar binnen en als hij er toch is, voelt hij zich een gevangene. Hij kan alleen terug met de hulp van iemand anders. Wanneer hij in het hoofdstuk met de titel 'Geheim toerisme' zijn tijd in Maputo beschrijft, wordt het duidelijk dat hij in Afrika ook vooral een toerist is die het land komt bekijken:

Het licht is uitgevallen. [...] Onder een stijfgesteven laken droom ik van de hel. Tot het mortiervuur aan de overkant van de baai me wekt. Ze schieten weer. De jongeman op het ministerie van informatie had gelijk: 'Tourist season is closed.'¹⁷⁵

Van Dis droomt over de hel, tot hij gewekt wordt door het geweld aan de overkant van de baai. Hij geeft toe dat dit niet de plek is voor toeristen. Het lijkt of hij zichzelf ook onder de toeristen schaart, maar Van Dis is niet van plan om terug te keren naar Nederland. Hij blijft in Afrika, om toch te proberen om Zuid-Afrika binnen te komen.

¹⁷³ Van Dis 1987, p. 15.

¹⁷⁴ Van Dis 1987, p. 66.

¹⁷⁵ Van Dis 1991, p. 135.

Hij onderscheidt zichzelf met deze beschrijving van zijn reis van de toeristen; een echte reiziger deinst nergens voor terug.

In de representaties zijn de aspecten van het koloniaal discours zoals Pratt die beschrijft terug te zien. Van Dis is als reiziger op zoek naar de authenticiteit van een land, ook al wordt hij door 'de ander' toch als toerist gezien. Bij de omschrijvingen van de omgeving maakt hij vergelijkingen met Nederland, zoals hij de woestijn beschrijft als brospeculaas. Van Dis eigent zich zo figuurlijk stukjes van het land, dat hem niet toebehoort, toe.

6.3 Besluit

In beide reisverhalen komt het koloniaal discours, zoals Pratt het beschrijft aan de hand van de topos van *the monarch-of-all-I-survey*, terug. Van Dis beschrijft de omgeving van het vreemde land aan de hand van vergelijkingen van Nederlandse situaties, zoals hij het zand in de woestijn beschrijft als brospeculaas en gletsjerwater als de Nederlandse herfst. Hij haalt op deze manier stukjes Nederland naar China en bezit daarmee figuurlijk ook stukjes van het land.

In zijn beschrijving van de omgevingen van de vreemde landen is hij een 'real writer'. Hij schrijft over de landen zoals hij het meemaakt, zonder dat hij het mooier voorstelt dan het is. Het argument van de 'echte schrijvers' dat Pratt noemt is dat de schrijvers er immers niets aan kunnen doen dat het land zo lelijk is, ze willen het land in hun authenticiteit omschrijven. Die zoektocht naar authenticiteit komt terug in de theorie van Culler. De paradox is echter dat het authentieke wel als zodanig aangegeven moet worden, anders voldoet het niet. In de reisverhalen zet Van Dis zichzelf tegenover de toeristen, hij is superieur ten opzichte van hen, zoals Culler beschrijft in zijn theorie. Er is een breder patroon waar te nemen wanneer Van Dis 'de ander' beschrijft en zichzelf daarmee ook betekenis geeft. 'De ander' is in dit geval geen vreemde uit een ver land, maar een toerist die ook een Nederlander zou kunnen zijn. Van Dis profileert zich als echte reiziger die het authentieke land aan zijn lezers wil laten zien, voordat het verpest wordt door de komst van massa's toeristen.

Conclusie

Inleiding

Adriaan van Dis is een veelgeprezen auteur. Met zijn eerste werk, de novelle *Nathan Sid* (1983), won hij in 1984 het Gouden Ezelsoor.¹⁷⁶ Ook zijn laatste werk, *Ik kom terug* (2014), werd goed ontvangen. In 2015 ontving hij voor dit boek de Libris Literatuurprijs.¹⁷⁷ Van Dis maakte ook televisie en was tijdens zijn studie al journalist voor het *nrc*. Hij was op zoek naar meer vrijheid als schrijver en publiceert daarom nu vooral romans en reisverhalen. In zijn reisverhalen beschrijft hij het contact dat hij heeft met de mensen die hij in de vreemde landen ontmoet.¹⁷⁸ Van Dis beschrijft de ander in zijn land, een onbekende in een vreemd decor. Zijn representatie van personen en omgevingen heb ik in deze masterscriptie onderzocht.

Het corpus bestaat uit de reisverhalen *Een barbaar in China* (1987) en *In Afrika* (1991) van Van Dis. De onderzoeksvraag van deze scriptie luidt: Hoe worden 'de ander' en de vreemde landen gerepresenteerd in de reisverhalen *Een barbaar in China* en *In Afrika* van Adriaan van Dis? Met behulp van drie onderzoeksvragen over representaties, namelijk de beschreven representatie, het patroon van deze representatie en het effect daarvan, van Siegfried Huigen heb ik onderzocht of topoi, vaste formules en uitdrukkingen,¹⁷⁹ die in koloniale werken gebruikt werden om 'de ander' en de omgeving van het vreemde land te beschrijven ook voorkomen in de moderne reisverhalen.¹⁸⁰ Daarmee wil ik een bescheiden bijdrage leveren aan de bewustwording en de herkomst van de representatie en denkpatronen over 'de ander' en het herhalen van deze representatie. Ik haal kort de theorieën waar ik de topoi uit heb gedestilleerd aan, om vervolgens de voornaamste resultaten te bespreken van de representaties van Van Dis als beschaafde barbaar in een vreemd land.

De representaties van Van Dis

De postkoloniale theorie van Edward Saïd, die hij beschrijft in *Orientalism* (1978) en *Culture & Imperialism* (1994) heb ik als uitgangspunt gebruikt. Hij wordt gezien als de grondlegger van de postkoloniale literatuurwetenschap.¹⁸¹ Ook beschrijft hij wat het koloniaal discours inhoudt. Mensen geven volgens Saïd zichzelf en 'de ander' betekenis vanuit dit discours. De kolonisator voelde zich in de koloniale tijd superieur

¹⁷⁶ Brems 2006, p. 592.

¹⁷⁷ Nieuwenhuis 2015.

¹⁷⁸ Minkman 2003, p. 35, 36.

¹⁷⁹ Van Boven & Dorleijn 2013, p. 327.

¹⁸⁰ Huigen 1995, p. 179.

¹⁸¹ Boudewijn 2016, p. 27.

aan de gekoloniseerde. Op deze manier geven we de ander en onszelf volgens Saïd nog steeds betekenis.¹⁸²

In de theorie van Elleke Boehmer die ze beschrijft in *Colonial and Postcolonial Literature* (2005) en die in het voetspoor van het werk van Saïd is geformuleerd, bespreekt Boehmer de topos 'the process of othering' die in koloniale reisverhalen voorkomt, waarbij de machtsrelatie die ontstaat tussen de kolonisator en 'de ander' altijd een ongelijke relatie is. Deze ongelijke relatie komt voort de angst voor 'de ander' en leidt tot een stereotiepe manier van beschrijven van 'de ander'.¹⁸³ De ongelijke machtsrelatie is in beide reisverhalen van Van Dis als een patroon terug te zien. Zowel de Chinezen als de Afrikanen worden door Van Dis op stereotiepe wijze omschreven. De Afrikanen zijn volgens hem bijvoorbeeld corrupt en de Chinezen zijn smerig.^{184, 185}

Deze ongelijke machtsrelatie beschrijft ook Mary Louise Pratt in *Imperial Eyes, Travel Writing and Transculturation* (2008). Pratt schrijft in haar boek hoe mensen elkaar ontmoeten in de *contact zone*. De kolonisator benoemde in reisverhalen de dingen die hem opvielen aan de inheemse bevolking. Eigenschappen die hij zelf niet had, werden beschreven vanuit de *unreadability* van en angst voor 'de ander'. Soms lijkt 'de ander' positieve eigenschappen toebedeeld te krijgen, maar het blijken toch vaak complimenten voor de kolonisator zelf te zijn.¹⁸⁶ De topos is ook terug te zien in de reisverhalen van Van Dis. Wanneer hij 'de ander' typeert, geeft hij echter telkens zichzelf de rol van de superieure persoon, bijvoorbeeld wanneer hij het gebrek aan handelsgeest en het trage werktempo van de Chinezen beschrijft. Daarbij is het opvallend dat Chinezen in koloniale werken juist als fervent handelaars worden omschreven, bijvoorbeeld in *Indrukken van een Tòtòk* (1897) van Justus van Maurik. De Javanen werden in dat werk juist als traag beschreven ten opzichte van de Chinezen. De representatie van Van Dis valt buiten het bestaande patroon. Dat is te verklaren vanuit het koloniaal discours. De Chinezen zijn nu 'de ander' voor Van Dis en krijgen daarom de negatieve eigenschappen toebedeeld.

Deze ongelijke machtsrelatie is ook terug te zien wanneer Van Dis 'de ander' beschrijft met behulp van complimenten. Complimenten voor 'de ander' blijken vaak juist complimenten voor Van Dis zelf te zijn, bijvoorbeeld wanneer hij het werk van Nederlandse paters in Afrika prijst. Hier is het brede patroon van representeren van 'de ander' te zien dat Saïd beschrijft. Van Dis kan in tegenstelling tot de paters wel

¹⁸² Saïd 1991, p. 7.

¹⁸³ Boehmer 2005, p. 21.

¹⁸⁴ Van Dis 1991, p. 126.

¹⁸⁵ Van Dis 1987, p. 31.

¹⁸⁶ Pratt 2008, p. 31.

nadenken over ontwikkelingswerk.¹⁸⁷ Hij staat boven hen en ook al prijst hij hen, vervolgens zegt hij dat ze kinderlijk zijn in hun blijheid en dankbaarheid.¹⁸⁸

Maria Boletsi schrijft in haar boek *Barbarism and its Discontents* (2013) ook over de doorwerking van het koloniaal discours en over de tegenstelling barbaar-beschaving. Daarnaast stelt ze een nieuwe leeshouding voor, de *barbarian allegory*. Deze leeshouding vormt ook een topos in deze scriptie. Je onderzoekt wat er juist niet in de tekst beschreven wordt, de 'barbaarse' elementen die in de marges van de tekst verdwijnen. Zo kan het begrip 'barbarij' een andere betekenis krijgen, in plaats van de oppositie tegenover beschaving die nu als vanzelfsprekend wordt beschouwd. De Chinezen zitten in *Een barbaar in China* in de marge van de tekst, omdat ze onkenbaar zijn vanuit de barbaarse leeshouding. Van Dis spreekt de taal niet en kan dus niet met de Chinezen communiceren. Daardoor worden ze vrij vlak beschreven, waarbij de stereotiepe beschrijvingen en beschrijvingen de impliciete complimenten voor Van Dis de identiteit van 'de ander' bepalen, enkel vanuit de schrijver. Toch is Van Dis zelf ook een barbaar voor 'de ander'. De betekenis van het begrip is in beweging, zoals Boletsi beschrijft. De identiteit van Van Dis is ambivalent. Soms is hij het toonbeeld van beschaving, wanneer hij zichzelf boven de vieze gedragingen van de Chinezen zet en soms is hij de barbaar. Ook dan is het woord 'barbaar' ambivalent. Het heeft meer de betekenis gekregen van vreemdeling. Hij is voor de Chinezen een vreemde man in een voor hem vreemd land.

Naast over de representatie van 'de ander', is er door Pratt in de eerder genoemde tekst ook geschreven over de representatie van de omgeving in de postkoloniale literatuurwetenschap. Uit deze twee theorieën heb ik ook topoi gedestilleerd, de *seeing man* en *the monarch-of-all-I-survey*. De reiziger kijkt in beide topoi uit over het land en esthetiseert wat hij ziet of stelt het land juist heel leeg voor. Soms werd het land vergeleken met typisch nationale dingen om een beeld te schetsen voor de lezers. De representatie van de omgeving door Van Dis in de reisverhalen vind ik weinig overtuigend. Hij stelt Afrika wel leeg voor en beschrijft de woestijn als 'bros speculaas', maar je ontkomt soms niet aan deze manier van omschrijven.^{189,190}

Daarnaast heb ik in deze scriptie aandacht besteed aan de omschrijving van reizen en toerisme door Van Dis, met behulp van de theorie van Jonathan Culler uit het artikel 'The Semiotics of Tourism' (1990). Culler benoemt dat de reiziger zichzelf beschrijft ten opzichte van de toeristen. Een echte reiziger is op zoek naar het

¹⁸⁷ Van Dis 1991, p. 114.

¹⁸⁸ Van Dis 1991, p. 118.

¹⁸⁹ Van Dis 1991, p. 24-25.

¹⁹⁰ Van Dis 1987, p. 64.

'authentieke' land en staat boven de toerist. Dit noemt Pratt een 'real writer'. Van Dis representeert zichzelf in zijn reisverhalen ook als reiziger die nergens voor terugdeinst.¹⁹¹ Het koloniaal discours is nog overtuigend aanwezig in de verhalen, ook in bredere context, zoals Saïd dat in zijn postkoloniale theorie heeft omschreven. Hij heeft zich als schrijver, weliswaar onbewust, nog niet los kunnen maken uit het koloniaal discours.

Beschaafde barbaar

Met deze masterscriptie wil ik een bijdrage willen aan de bewustwording van de herkomst van koloniale denkpatronen en het herhalen daarvan in moderne werken. Gloria Wekker bespreekt in haar boek *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race* (2016) de doorwerking van het koloniaal discours in de huidige tijd. Volgens Wekker is er nog steeds sprake van een ongelijke machtsrelatie. Ik kom in dit onderzoek tot de conclusie dat Van Dis 'de ander' beschrijft met topoi die ook voorkomen in koloniale reisverhalen en daarmee het patroon van de ongelijke machtsverhouding herhaalt. Hij beschrijft 'de ander' op stereotiepe wijze, waarbij complimenten die hij aan hen geeft eigenlijk complimenten voor Van Dis zelf zijn. Er is nog steeds sprake van een ongelijke machtsrelatie, ook als hij de paters uit Nederland representeert. Het brede patroon van beschrijven van 'de ander' dat Saïd beargumenteert, is in de reisverhalen terug te zien. Toch heeft hij een ambivalente identiteit. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in China. Dan is Van Dis zelf 'de ander' en wordt hij niet begrepen. Het woord 'barbaar' is in beweging en heeft de betekenis van vreemdeling gekregen.

Minder overtuigend is de rol van de schrijver als *seeing-man* en wanneer hij de omgeving beschrijft met behulp van vergelijkingen van Nederlandse taferelen. Je ontkomt er niet aan om te esthetiseren wanneer je een landschap omschrijft dat je mooi vindt of door typisch Nederlandse voorstellingen als vergelijkingsmateriaal te gebruiken voor de lezer. Het zijn meer stijlmiddelen geworden dan manieren om het land met het oog te kunnen bezitten. Wel positioneert Van Dis zich als *real writer* en echte reiziger tegenover de toerist. Ook dan is hij de superieure persoon. Hij deinst als beschaafde barbaar nergens voor terug om zijn reisverhalen te kunnen vertellen.

¹⁹¹ Van Dis 1991, p. 135.

Bibliografie

- Anbeek van der Meijden, Ton, 'Adriaan van Dis'. In: *Lexicon van literaire werken 1997*, p. 1-12.
- ANP, 'Oppositie Mozambique beëindigt na 21 jaar vrede met de regering.' In: *de Volkskrant*, 21 oktober 2013.
- Brems, Hugo, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam: Bert Bakker, 2006.
- Boehmer, Elleke, *Colonial and Postcolonial Literature*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Boletsi, Maria, *Barbarism and its Discontents*. Stanford: Stanford University Press, 2013.
- Boudewijn, Petra, *Warm bloed. De representatie van Indo-Europeanen in de Indisch-Nederlandse letterkunde (1860-heden)*. Hilversum: Verloren, 2016.
- Boven, Erica van, Gillis Dorleijn, *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Coutinho, 2013.
- Culler, Jonathan, 'The Semiotics of Tourism' in *Framing the Sign: Criticism and Its Constitutions*. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1990.
- Diessen, Rob van, *Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior, 2006-2010.
- Dis, Adriaan van, *Een barbaar in China. Een reis door Centraal Azië*. Amsterdam: Meulenhoff, 1987.
- Dis, Adriaan van, *In Afrika*. Amsterdam: Meulenhoff, 1991.
- Doorn, Jacques van, 'Adriaan van Dis wint Nederlandse plagiaatprijs'. In: *Trouw*, 14 december 2001.
- Huigen, Siegfried, 'De representatie van de kolonie. Enkele gedachten over het onderzoek van koloniale teksten.' In: *Indische Letteren*, jaargang 10 (1995), p. 174-186.
- Huigen, Siegfried, 'Over de grenzen van het koloniale discours.' In: *De Nieuwe Taalgids* 87:1, 1994, p. 120-130.
- Maas, Michel, 'Ik wil zelf Afrika loslaten.' De grote betrokkenheid van Adriaan van Dis'. In: *de Volkskrant*, 15 mei 1996.
- Maurik, Justus van, *Indrukken van een Tòtòk*. Amsterdam: [s.n.], 1897.
- Meijer, Ischa, 'Adriaan van Dis'. In: *De interviewer en de schrijvers*. Amsterdam: Prometheus, 2003.
- Minkman, Judith, 'Adriaan van Dis. De vrijheid van de romancier en de waarheid van de journalist'. In: *Uitgelezen* 19. Leidschendam: Biblion, 2003.

- Nieuwenhuis, Roderick, 'Libris Literatuur Prijs 2015 voor Adriaan van Dis'. In: *nrc.nl*, 11 mei 2015.
- Olivier, Johannes, *Land- en zeetogten in Nederland's Indië*. Amsterdam: C.G. Sulpke, 1827.
- Pfeiffer, Ilja Leonard, 'Wat moet er van ons worden zonder de barbaren?'. In: *nrc.nl*, 23 februari 2017.
- Pratt, Mary Louise, *Imperial Eyes, Travel Writing and Transculturation*. Second edition. London: Routledge, 2008.
- Säid, Edward Wadie, *Culture & Imperialism*. London: Vintage Books, 1994.
- Säid, Edward Wadie, *Orientalism*. London: Penguin Books, 1991.
- Schipper, Kristofer, *Confucius. De gesprekken*. Amsterdam: Augustus, 2014.
- Speerstra, Uldrik, *Representaties van culturele identiteit in migrantenliteratuur. De Indiase diaspora als case studie (Proefschrift Universiteit Leiden)*. Leiderdorp, Sinter, 2001.
- Wekker, Gloria, *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race*. Durham/London: Duke University Press, 2016.